

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԵՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԵՏՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԵ՝ ՏԱՐԻ 1941

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1941

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԸ

(ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ)

Գ.

Առաջին երկու խմբագրականներով ուրուագծեցինք Դուրեան և Գուշակեան պատրիարքներու շրջանը, ուր Հայ Երուսաղէմի տասնհինգ տարիներէ ի վեր սկսուած և յառաջ տարուած կրօնական, կրթական և տնտեսական զործին իրազօրծումները կը մէկտեղուէին: Ներկայ խմբագրականը ստիպուած է բաւարարուիլ կարճ շրջանով մը որ ի լինելութեան է տակաւին: Հակառակ դժնդակ հանգամանքներուն, և անոնց զուգահեռ աննախընթաց աղէտին, որոնք այս շրջանը կը լեցնեն, ուրախ ենք յայտարարել կարենալու որ չկասեցաւ ընթացքը հոգևոր և իմացական այն վերածնութեան, զոր Հայ Երուսաղէմի նոր պատմութիւնը մեծ պատերազմէն վերջ արձանագրեց իր էջերում: Եւ այս՝ չնորհիւ նախ Ասատուծոյ, ապա՝ Նորին Ամեն. Տ. Տ. Մեսրոպ Ա. Պատրիարք Նշանեանի, և անձնուէր ու զիտակից Միաբանութեան:

Նորին Ամեն. ինչպէս ըսած ենք այլուր, զինք կանխող երկու պատրիարքներու շրջանին եղած է անխոնջ ու կարևոր գործակիցն ու խորհրդականը անոնց, իբրև հմուտ վանական աւանդութեանց և անցեալ իրադարձութեանց: Համեստ չէ Նորին Ամեն. բաժինը երկուքին օրով սկզբնաւորուած ու բարգաւաճած կրթական արդիւնքին մէջ որով այնքան բախտորոշ կերպով կը դիմադծուի Հայ Երուսաղէմի վերջին տասնհինգամեակը: Երկուքին գործակից, անիկա թէ՛ իբր տեսուչ կրթական այս հաստատութեան, և թէ՛ նոր սերունդ մը հասցընելու և ժամանակի բազմերես պահանջներուն զոհացում տալու աշխատանքին նախանձախնդիր, եղած է այս գեղեցիկ շարժման և արդիւնքին խարխիւ ծառայող լաւազոյն ոյժը:

Այսօր Նորին Ամեն. յաջորդն է անոնց, և իր մաքուր ձեռքն է որ կը հանգչի այս սուրբ անդաստանի մաճին վրայ. հակառակ ինչպէս ըսինք պատերազմի ստեղծած դժնդակ պայմաններուն, սկզբնաւորուած ու բարգաւաճած

կրօնական, կրթական, տնտեսական և ժողովրդային ծառայութեան համար թափուած ջանքերը կը շարունակուին: Իր գերին մէջն է դպրոցը, կը դործէ մամուլը, և հակառակ տնտեսական դեռնին վրայ զոյաւորուած դառն պայմաններուն, ամէն ճիգ ի դործ կը դրուի պահելու համար զէթ իրաց վիճակը:

Սակայն իրաւամբ մտածուի թերեւ. — տարիները որոնց առջին ենք, կը բազմապատկեն պէտքերն ու պահանջները այս մեծ հաստատութեան, նկատի ունենալով առաւելապէս անոր հոգեկան և իմացական երեսները, որոնք պէտք չէ տփգունին և տկարանան բազմապահանջ ժամանակէն: — Բարեացակամութիւններ և նախանձախնդրութիւններ բաւական չեն ընելու ա՛յն ինչ որ անհրաժեշտ է, ինչ որ արտաքին ազդակներէ աւելի ներքին շարժօններու և ոգիի կը կարօտի, այն ոգիին՝ որ կը ջանայ և կը նիւթէ, և առանց որուն ինչեր ալ որ փորձուին պիտի մնան ժամանակը լեցնող անանդրադարձ և անբաւարար եղբութիւններ միայն:

Ստոյգ է որ անձկութեան օրերու և տազնապի շրջան մըն է որ կը բուրէ ամբողջ մարդկութիւնը. բայց ժամանակը որ կ'անցնի պէտք է լեցուի, վասնզի ամէն վայրկեան իր դերը ունի, և կը պահանջէ զայն մեզմէ:

Այդ խոր գիտակցութեամբ տողորուած է՝ և պարտի տողորուիլ մէն մի անգամը Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան, սկսեալ Ամեն. Գահակալէն: Որքան ալ հարուստ ու խոստմնալից ըլլայ անցեալի ժառանգութիւնը, անհրաժեշտ է ներկային տուրքը: Ճիշդ է թէ Ս. Աթոռոյ վարչական, տնտեսական և կրթական մարդերուն վրայ իրազործուած բարիքները շահուած յաղթանակներու չափ ծանր կը կշռեն, սակայն անոնց մշտնջենաւորումը, այս ապերախտ օրերուն մանաւանդ, աւելի քան ստիպողութիւն կը ստանայ:

Այդ մշտնջենաւորումը եթէ անկարելի է նոր նուաճումներու թափով, կարելի պարտի ըլլալ իր ներքին, հոգեկան ու բարոյական երեսներու վերանորոգմամբ: Եղածը պահել, անոր նկատմամբ սէր և զուրգուրանք տածել, նուազ առաքինութիւններ չեն, և զարգացման ու յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ իրենց կարևոր նպաստը կը բերեն: Տեղաշարժեր կան որոնք յառաջանալու համազօր են, կը բուէ որ այդ սպասումները ապագայի յոյսերով ու հաւատքով պաշտպանուին:

Գիտենք թէ բարի կամեցողութիւնը, անխոնջ եռանդը շատ անգամ կը դիմաւորեն ժամանակի աննպաստ բոլոր բերումները: Գիտենք թէ ոգիի աւելի մեծ զեղում մը, աշխատանքի բուռն տենդ մը պիտի կրնային պակասած ուրիշ պատեհութիւններ և յարմարութիւններ հակակշռել:

Այսուհանդերձ նորին Ամենապատուութիւնը իր զահակալութեան առաջին օրէն իսկ հաստատութեան կրթական ու տնտեսական դործին մղում տալու համար ի մտի ունեցաւ կարգ մը իրազործումներ, որոնք դժբախտ իրադարձութեանց բերումով ցարդ ծրագիր կը մնան:

Այդ փափաքներուն և ծրագիրներուն շարքին մենք արտօնուած ենք հոս խօսելու կարևորագոյն եղբութեան մը վրայ, որուն համեմատ Ս. Աթոռը իմացական հզօր կեդրոնի իր հմայքին մէջ բարձրացնելու համար կարիք կայ մեր մտքին ժամանակակից բարձրագոյն անձնաւորութեանց ուժերուն արդիւնաւէտ դործածութեան: Մինչ մէկ կողմէն մեր դարաւոր ոճին մէջ կը վերակառուցուի

Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, միւս կողմէն զայն զարդարելու կանչուած նկարներուն համար վանքը չէ վարանած ճշմարիտ արուեստագէտներու դիմել, մեր արուեստին իրական ձայնը, խորհուրդը ստեղծել սրբատաշ այդ տաճարի ներքին հանդերձանքին համար: Հայ մտքի ամէն արժանաւոր աշխատաւորին Հայ երուսաղէմը ծրադրած է բանալ իր ասպնջականութիւնը, իր կարելի սպասը, որպէսզի տիրաբար մշակուին հոս հայ պատմութիւնը, հայ բանասիրութիւնը, հայ զրականութիւնը, հայ իմաստութիւնը, կարճ՝ հայ արուեստը իր բոլոր կերպարանքներով, վաւերական տաղանդներու փաղանգի մը կողմէ: Որպէսզի իրականանայ Հայ երուսաղէմի յղացքը իր բոլոր կողմերուն մէջ, նորին Ամենապատուութիւնը նկատի ունի առ այդ ձեռնհաս, փորձ եւ տիրական անձնաւորութիւններ:

Բայց ամենէն աւելի իր սրտին խօսող աշխատանքը Ձեռագրաց Մատենադարանի արդիացումն էր, հոն պահուած զանձերու հանրութեան սեփականութեան վերածումը, իրականաբար ուսումնասիրութեանց մէջ մեր ձեռագիրներու օգտագործումը, և կիւլպէնկեան Մատենադարանի կողքին լուրջ և ստեղծագործ աշխատանքի կեդրոն մը ընծայելու սրբազան փառասիրութիւնը:

Կրնանք այս փափաքներուն վրայ աւելցնել նաև նոյնքան սրտառուչ ու կարևոր ուրիշ երազ մը՝ արդիացումը, ընդարձակումն ու կատարելագործումը Ս. Յակոբեանց տպարանին, թէ՛ արհեստագիտական և թէ՛ հոգեկան մարզերուն վրայ: ()ժտել տպարանը տուաշար մեքենաներով, բանալ այդ մեքենաները տպագրական բազմազան եւ ընդարձակ աշխատանքներու, մեր ժողովուրդին զիրքի ծարաւը դիմաւորել հանրամատոյց և դիւրագին հրատարակութիւններով, սատար կանգնիլ հայ աշխատաւորին՝ անոր ստեղծագործութիւնները լոյս ընծայելու այնքան դժուարին մղձաւանջին մէջ: Այսպէս ըմբռնուած տպարան մը անհրաժեշտ լրացուցիչը կը դառնար քիչ վերը համառօտակի վերլուծուած ծրագիրներուն:

Ու վերջացնելու համար քաղցրիկ այս երազին էջերը, աւելորդ չէ խօսիլ նաև վանքապատկան հոլերու վրայ նոր կալուածներու կառուցման, Պաղեստինի մէջ դպրոցներու օրինակելի ցանցի մը հաստատման, և այս կարգի ուրիշ հանրային բարիքին նպաստող հեռահայեաց ձեռնարկներու վրայ:

Տայր Աստուած սր շուտով վերջ գտնէին ժամանակին չարիքները, և նորին Ամենապատուութեան այդ բարի փափաքները զանէին իրենց իրադրոժումը, ի նպաստ դարաւոր այս հաստատութեան:

ԽՄԲ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Դարձեալ Խորհրդային Ռուսիան է որ երկար տարիներու գաղտնապահ լուծեանէ մը յետոյ իրմով կը զբաղեցնէ բովանդակ աշխարհը, շէմեցուցիչ անակնկալներով, որոնք կը բանան խորհրդաւոր ծալքը այն վարագոյրին, որուն ետին 25 է աւելի տարիներ ապրեցաւ և ստեղծագործեց ուսւ ընկերվարական յեղափոխութիւնը, տենդոտ գործունէութեան մը մէջ։ Այդ նորութիւններէն վերջինը, կարծես դէպքերու բնական ու տրամաբանական դասաւորումով, գերմանո-ուս պայքարի բռնկումի նախօրեակին՝ քրիստոնէական եկեղեցիներու աւելի ազատ գործունէութեան մը թոյլտուութիւնն էր։ Ծանօթ է մեզմէ իւրաքանչիւրին, դառն ու կսկծազին յիշատակներու ընդմէջէն, թէ ի՞նչպէս Հոկտեմբերեան կարմիր յեղափոխութեան օրերուն և անկէ առջին կաշկանդուեցան ու իրենց պատեանէն ներս ամփոփուեցան քրիստոնէական եկեղեցիները, ապրելով շատ ծանր ու դժնդակ օրերու մէջ։ Նոյնն էր նաև ճակատագիրը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ և անոր հայրապետական Աթոռին՝ Էջմիածնին, քանի որ մեր նորակազմ հայրենիքը՝ Խորհրդային Հայաստանը, իբր անդամ Խորհրդային Միութեան մեծ ընտանիքին, նոյն քաղաքականութեան ենթարկուեցաւ կրօնական ըմբռնումի նկատմամբ։ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ բարելոնեան գերութեան ու մարտիրոսացման օրերն էին։ Կը սիրենք յուսալ ու մանաւանդ հաւատալ թէ պիտի անցնին այդ դժնդակ ու տագնապի օրերը, եկեղեցիի ու Պետութեան փոխ-յարաբերութիւնները պիտի բարւոքին, ու պիտի խորտակուին արուեստականօրէն ու զիւր գաղափարաբանութեան մը վրայ հիմնուած այն պատուարները որոնք քառորդ դարէ ի վեր կը բաժնէին պետական ըմբռնումը եկեղեցւոյ հասկացողութենէն, ու երկուքի միջև — եկեղեցւոյ և Պետութեան — պիտի ըստեղ-

ծրէի արդար ու խաղաղ համերաշխութիւն մը և գործակցութիւն մը։

Այսպիսի սրտառուչ ու թեւադրական հեռապատկերի մը յոյսը կը ներշնչէ մեզի խանդավառօրէն, Էջմիածնէն՝ հետեւաբար նաեւ մեր հայրենիքէն՝ գաղթաշխարհին զրկուած Տեղակալին սրտազին կոչը. «Հայը Հայաստանից դուրս չունի այլ հաստատուն կուռան բայց եթէ Հայ եկեղեցին և նրան գլխաւորող Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը, Ս. Էջմիածնի հայրապետական Աթոռով, մեր ժողովուրդի և եկեղեցւոյ թշնամիները հայութիւնը ջլատելու նպատակով տարածեցին մոլորեցուցիչ լուրեր որ իբր թէ Խորհրդային իշխանութիւնը կործանում է Հայ եկեղեցւոյ կեդրոնը, Ս. Էջմիածինը»։

Էջմիածնի կոչէն յատկանշական սա մէջբերումը, և պատեալովի առաջին օրերուն բովանդակ Ռուսիոյ մէջ, եկեղեցիներու վերաբացման — թերևս նաև մօտիկ ապագային կրօնական իրական ազատութեան — հարցը, առիթ կուտայ մեզի մօտենալու կրօնական այս հարցին ալ, աւելի հանգամանօրէն, տրուած ըլլալով անոր այժմէութիւնն ու շահեկանութիւնը բովանդակ քրիստոնէական եկեղեցիներու՝ ընդհանրապէս, և Հայ եկեղեցւոյ՝ մասնաւորաբար։

Ռուսիոյ Խորհրդային իշխանութիւնը նորակազմ պետութիւն մըն է, իւրայատուկ իր պետական գաղափարաբանութեամբ եւ սկզբունքներով, իր յեղափոխական ընկերվարական նկարագրով, պատմութեան եւ կեանքին նիւթապաշտ փլիխոփայութեամբ, որ իմացական ու ոգեկան արժէքներն իսկ տնտեսական իրականութենէ ելուզուած վերերեւոյթներ (epiphénomènes) կը նկատէ, իր ընկերութեան և աշխատանքի հարցերուն իւրայատուկ ըմբռնումով, իր դասակարգային պայքարով, յեղափոխական մեթոտներով, բռնատիրական քաղաքականութեամբ, աշխատաւորութեան (proletariat) պետական կազմակերպութեան յաղթանակով, իր Գ. Ռիջազգայնականով, իր անդասակարգ ընկերութեան utopiaով, կեանքի ճարտարարուեստական մեքենականացումի ծրագիրով. այս տուեալներու հիման վրայ, ան՝ պատմական առաքելութեամբ եւ կոչումով մըն ալ զրահաւոր ինքզինք թշնամի կը յայտարարէ գոյութիւն ունեցող ընկերային կարգ ու սարքին,

սովորություններուն՝ դարերու և ժողովուրդներու յիշատակներով նուիրականացած, և կրօնքի գէժ — Ըլլայ ան քրիստոնէութիւն, հրէութիւն, մահմետականութիւն — պայքարը կը նկատէ իր գաղափարաբանութեան ու ընկերային դաւանանքի հաւատոյ հանգանակին՝ ա. ք. զ. ք. տրուած Ըլլալով թէ՛ «ընկերվարական կեանք հնարաւոր է հոն, ուր դանդաղածները ազատ են կրօնքի աֆիոնէն» (*):

Ահաւասիկ, իր ամփոփ բայց ճշգրիտ գիծերուն մէջ, Ռորհրդային Ռուսիոյ պետական գաղափարաբանութիւնը և կրօնական հարցի նկատմամբ իր աշխարհահայեացքը որ 25է աւելի տարիներէ ի վեր անողջը խտուրթեամբ ի գործ դրուեցաւ, պետական կազմակերպութեամբ, մամուլով, ու բրորականտի ամէն միջոցներով:

Իսկ ա՞յժմ. գէթ երևոյթներէն դատելով, զիրքերը փոխուած կ'երևին, և պոլշեիկեան հակակրօն գաղափարաբանութիւնը կը թուի նահանջած Ըլլալ Եկեղեցիներու նկատմամբ բռնած իւր փնտասկար և հալածիչ քաղաքականութիւնէն:

Սակայն, պատմութեան մէջ առաջին անգամ է՛ր որ Եկեղեցին կը հալածուէր իր իսկ գաւաղներուն ձեռքով. Եկեղեցին հալածելու և հարուածելու հոգեբանութիւնը, կրօնական ու ընկերային վերլիվարումներու շրջանին յատուկ կարգ մը մարդոց, կարգ մը դասերու մօտ դիտուած ախտազին դայրոյթ մըն է, զոր յետոյ պատմութիւնը չը վարանցաւ որակել է՛ն խիստ վերադիրներով: Ֆրանսական յեղափոխութիւնը, որ յայտարարողը եղաւ ժամանակակից պատմութեան մէջ գերակշիռ հանգիստացող ընկերային սկզբունքներու և գաղափարներու, դասական օրինակը և ձեւը տուաւ Եկեղեցին հալածելու կերպին ու մտայնութեան, աւելի շղթայազերծ ու բուռն եղաւ իր կրօնահալած մեթոդներուն մէջ. 50,000է աւելի քահանայ գլխատեց, եղաւ անմարդկային ու բարբարոս իր արտայայտութիւններուն մէջ. «վերջին թագաւորի աղիքէն լարեր պէտք է շինել, կ'ըսէր, կախելու համար վերջին քահանան»: Կողոպտեց եկեղեցիները, պետականացուց բոլոր եկեղեցական կալուածները, քրիստոնէազերծ (déchristianisé) բրաւ բովանդակ երկիրը՝ կա-

թոլիկութեան դասական հայրենիքը. բայց ինչպէս ծանօթ է ամենուն, այս բոլորով ի վերջոյ ան անկարող եղաւ արմատախիլ ընելու, կրօնական զգացումը, որը յեղափոխականներու հաստատած բանաւորութեան շինծու պաշտամունքի փլատակներուն վրայ աւելի քան չքեղ վերադարձ մը բրաւ իր իրաւունքին ու ազատութեան, այնքան արիւնոտ ու բարբարոս իրադարձութիւններէն վերջ. նոյնը եղաւ պարագան զանազան երկիրներու մէջ ԺԹ. դարու ընթացքին քաղաքական-ընկերային վերլիվարումներու հետեւող կրօնական զգացման վերադարձումին:

Ռորհրդային Ռուսիա և ո, կարծես քալած Ըլլալ կը թուի պատմական նոյն տուեալներու լոյսին ու ցուցմունքներու ներքեւ. ապրելէ վերջ ինքն ալ քաղաքական-ընկերային յեղափոխութեան մը ամբողջական ու արիւնոտ ողբերգութիւնը քառող դարէ ի վեր, ահա որ ինքը ևս այսօր վար դնելով գէնքերը Եկեղեցիի և կրօնքի գէժ իր պայքարին, կ'արտօնէ Եկեղեցիներու ազատ գործունէութիւնը, որ երաշխիքը ունի մեզի բերելու, աւելի յետոյ, կրօնական ամբողջական ազատութեան մը կարելիութեան:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէ այս. ու ի՞նչ կ'ապացուցանեն այս բոլորը. առաջին ակնարկով, գէպքերու տրամաբանական վերլուծմամբ, պիտի տարուէինք ենթադրելու և մտածելու թէ կրօնական այս վերադարձը Ռուսիոյ մէջ, Գերման-ուսու պատերազմի ճնշումին ներքեւ եղած փորձ մըն է, կամ ճիգ մը երևոյթները փրկելու սահմանուած, զանգուածներու գլխուն խաղցուած նոր խաղով մը. ճիշտ պիտի Ըլլար նման խիստ դատաստան մը, եթէ սակայն, աւելի խոր ակերէ բխող ու խոր զսպանակներէ լարուած հոգեբանական ու գաղափարական պատճառներ, կարելի ու ըմբռնելի չը դարձնէին նմանօրինակ կրօնական վերադարձ մը: Ու կրօններու պատմութիւնը, ժողովուրդներու հաւաքական-կրօնական կեանքին բովանդակութիւնը, արտայայտութիւնը, արձանագրութիւնը չե՞ն միթէ հաւաքի վերաբերմամբ մարդկութեան ունեցած մերձեցումի ու հեռացումի կրկնակ այս շարժումին, զոր նախադրացած են նաև հին իմաստասիրական դպրոցներէն ոմանք, որոնք ընդունած էին կրկնակ շար-

(*) Այս մասին աւելի յաւաքանդելու համար կարդալ «Սիոն»ի 1939 Սեպտ. քիւնի 325-330 էջերը:

Ժուժմը նաև տիեզերքի մէջ, մին վայրէջքի, միւսը վերելքի, ու հետացման և մերձեցման այս կշռոյթը, ուրիշմը կը թուի համաձայն ըլլալ նոյնինքն մարդկային բնութեան ողիւն, անոր տագնապնդուն, ժամանակաւոր ու յաւիտեական երազներուն, իղձերուն, ձրգտումներուն ներկայացուցած մակընթացութեան և տեղատուութեան չարժուէներու պատկերին:

Ռուսիոյ մէջ կրօնական այս վերագարծը ամէն բանէ առաջ և վեր, հետեանքն է ազգային ու ցեղային տագնապի մը, խորունկ անձկութեան մը որուն մատնուած են Ռուսիոյ բազմաթիւ ու բազմալեզու ժողովուրդները, մտրակուած զարհուրանքէն, անստոյգի անգոհանքէն, ցնցուելէ, փրկութիւն յետոյ իրենց ոգեկան խարխիսներէն, որոնց ենթագիտակցութեան մէջ, ճգնաժամի սա օրերուն ոգեկան նոր ուժեր կը յայտնուին յանկարծ, որոնք միայն կարող պիտի ըլլան նմանօրինակ տագնապնդէ ազատելու ամբոյսները և զանոնք անցնելու խորունկ ու լայն անձկութիւններու ընդմէջէն զէպի փրկարար ու լուսաւոր հանգըրւաններ: Այս ուղղութեամբ չափազանց ուշադրաւ էին վերլուծումները Berdiaev, այս անձուկին խորաթափանց ճանաչումին և սահմանումին նուիրուած: Berdiaev, մեր օրերու էն խոր մտածողներէն մին, եւ որուն գաղափարաբանութեան մէջ լայն բաժին մը ունին Ժ. և Ի. դարու ընկերային ու քաղաքական տեսութիւնները, իրաւամբ ասոնց ամենուն տակ կը գտնէ մէկ ու յաւերժական պակասը: Աստուծայինին պակասն է ան արդի քաղաքակրթութեան մէջ. այս տեսութեամբ, կարծէք յստակ ու հասկնալի կը դառնայ այն ամբողջ անգթութիւնը որ ներկայ պատերազմը կը զատորոշէ անցեալի փողոտումներէն. յաղթանակ, աշխարհակալութիւն, խօլ մարտականութիւն, բոլորը՝ ստեղծները ոճիրին, այսօր պարզ են այս բոլորը ուս քրիստոնեայ իմաստասէրին և մեղմէ իւրաքանչիւրին, վասնզի այդ բոլորը արդիւնք են Աստուծոյ մը պակասով մարդերու և զանգուածներու մէջ շղթայադերձ անասունին որ 50 է աւելի տարիներէ ի վեր կը շարժի ու կը գործէ ոչ թէ իմացական բարձր գաղափարներով ու տեսիլքներով, որոնք կը յատկանշեն նախորդ դարերու մարդկութիւնը, այլ մարդկային

հոգիի մեծ կիրքերուն կարմիր ալիքներով, տինամիդով, ուժի միտախիզմով, ու կենսական խանդի (élan vital) կախարդանքով:

Արդարեւ, սա կէտին վրայ, առանց ուրիշ բնագոյնական ապացուցումներու զիմելու, ու մնալով լոկ իրականութեան դաշտին վրայ, բնական չէ՞ խորհիլ որ մարդկութեան հոգիին էն անդիմադրելի մէկ պահանջքն ու կիրքն ըլլայ կրօնականի ու աստուածայինի զգացումը. արդա՞ր է այս պահանջքը. պատմութիւնն ու մարդոց ոգեկան փորձառութիւնը զայն կ'ապացուցանեն. դարերը զայն կը հռչակեն. անոր համար տաճարներ կը կանգնին, ու անոր փառքին ու յաղթանակին համար հազարներ կը մեռնին դարերէ ի վեր. վասնզի կրօնական զգացումը տիեզերական է մարդուն մէջ ու այնքան բնական որքան սիրոյ զգացումը. մարդկային ողիւն խոր ալքերուն մէջ դրած է ան իր արմատը. դարերը իրենց հոլովոյթին մէջ կը փոխեն մարդոց հաւատալու, զգալու և սիրելու կերպերը, բայց բոլոր այդ բազմափոփոխ ձևերուն ներքեւ յաւիտեանապէս կենդանի խորք մը կայ ծածկուած. կրօնականի, աստուծայինի անվրէպ զգացումն է ան, որուն զէմ պայքար բացաւ պոլշեիկ ընկերավարական գաղափարաբանութիւնը, առաջնորդուած կրօնքի շատ ծանծաղ և մակերեսային հասկացողութենէ մը:

Դեռ երէկ, պատերազմի առաջին օրերուն, այդ սխալ հասկացողութեան է՞ն յատկանշական խոստովանութիւնը կ'ընէր մամուլի մէջ, յայտնի համայնավար մը, յայտարարելով թէ «մենք կրօնքի զէմ պայքարեցանք ու կը պայքարինք, որովհետեւ կրօնքը կը նկատենք démodé բան մը, ժամանակը, սեգօնը անցած ժամանակավրէպ հաւատալիքներու ամբողջութիւն մը». սա մարդուն բերնով դժբախտաբար ամբողջ գաղափարաբանութիւն մը կը խօսէր անշուշտ, ու ահաւասիկ հո՞ն է ողորմելի ողբերգութիւնը և իմացական սնանկութիւնը գաղափարաբանութեան և հակակրօն բրբբականտի մը, հիմնուած՝ երեւոյթներու վրայ միայն, որ չէ կրցած իջնել, իր անհասկացողութեան պատճառաւ, կրօնական ըզգացումի խորունկ ալքերուն մէջ, որոնք կը պոթկան յանկարծ, երբ ժամանակները անհրաժեշտ դարձնեն զայն, ինչպէս սա

օրերուն: Արդարեւ, եթէ երբեք կար *démocratie* բան մը ուսւ ժողովուրդի ըմբռնումներուն մէջ, հաւանաբար կրօնական զգացումը չէր ան, այլ Մարքսեան մատերիալիզմը ինքնին, տպահովաբար, որուն դարէն ասդին իմաստասիրական և ընկերային մտածողութիւնը, գիմաւորելու համար մարդոց մէջ դարձեալ, տիրական, խոր ու անկանգնելի թշուառութիւնը, վերոյիշեալ սկզբունքներու վրձնական սնանկութիւնը, բանականութեան անունով, տրամաբանութեամբ պաշտպանուած, մեզի աւետուած երանութեան եղջերուաքաղի մը վերածուիլը, հարկին տակ զգաց ինքզինք այդ ամէնը կշռելէն յետոյ վերադարձ մը ընել այն արժէքներուն եւ կշիռներուն, որոնք մարդկութիւնը բերելին մինչեւ մեր օրերը, ապահովաբար, նուազ անողոք, նուազ բարբարոս, քան ինչ որ տեսաւ աշխարհ *Kapital*ի աւետարանէն ասդին, երբ լման ժողովուրդներ ողջակիզուեցան, արդարութեան տապալներուն անտարբեր և սինիք ժպտին մէջ, այս վերադարձը գէպի փորձուած արժէքներ և կշիռներ, կրօնական զգացման մեր մտածողութեան ոչ միայն ուժը և իրականութիւնը, այլև անհրաժեշտութիւնն ու յաւերժականութիւնը կը փաստեն. և հիմա այդ յաւերժականութիւնն է որ կ'ապացուցուի, երբ մակերեսային տեսութիւններու և ըմբռնողութեանց գիմաց յանկարծ, իր խորագոյն թափին մէջ այդ մշտական դան կրօնայնութեան ոգին է որ կը յայտնուի իբր մնայուն ուժ մը զանգուածներու ոգիին: Արդարեւ կուգան ու կ'անցնին, ընկերային ու տնտեսական ինչ ինչ ըմբռնումներու անորոշ շնչերն ու «հնոյթ»ները, բայց նորէն, մեծագոյն տապալներու և անձկութեանց մէջ, ինչպէս անհատներու, նոյնպէս ժողովուրդներու հաւաքական կեանքին մէջ, կանգուն կը մնան խորունկ և յաւերժական ճշմարտութիւններ, որոնք կը վարեն հոգիները և որոնց միայն կը մտտահին ամբոխները: Յաւերժական այդ ճշմարտութիւնները կը թանձրանան, մարմին կ'առնեն զանգուածներու կեանքին ու յիշողութեան մէջ կրօնական արարմունքներու եւ ձեւերու ներքեւ, որոնք կրնան այս կամ այն ձևին տակ հինցած երեւիլ, բայց անոնց տակ կայ բուն խորքը, հոգին՝ զոր չէ հասկըցած պոլշեիկ ընկերվարական գաղափար

բարանութիւնը, և պայքար մղած է նաև անոնց դէմ. այդ ձեւերուն և արարմունքներուն մէջ նոյնիսկ, որը ինչ ինչ ժամանակներու մէջ կարելի է թերեւ կենսագործի և հինցած կարծել, կը գտնուին սակայն ժողովուրդներու յիշատակներուն և կեանքներուն մէջ կենսական՝ նստած աւանդութիւններ, որոնք իրենց յատուկ տեղը ունին, և ի հարկին փրկաբար ուժը. պատերազմի օրերուն, բովանդակ Ռուսիոյ մէջ զանգակները լեզու ելան, անոնց ձայնով հին, սրբազան ուսական ոգին կ'արթննար. զանգակներու մեղմաղճոտ արձագանգները աւելի ազդեցիկ դարձան զանգուածներու հոգիներուն քան Մարքսեան հանգանակին է՛ն սիրուն ու տրամաբանական Փորմուշները: Կուգան պահեր ուր հին ձեւեր տարբեր մէկ հմայք մը կը հագնին սիրտերը շարժելու, նուիրումի ու զոհարեութեան կանչելու զանոնք, ինչ որ չեն կրնար ընել, ընկերվարական կամ իմաստասիրական Փորմուշները, վասնզի, զուրկ են օգեկոչման անոնց զօրութենէն: Բայց, պէ՞տք պիտի ըլլար, սրբազան Ռուսիոյ մը ընդոտնումը որպէսզի այդ զանգակները լեզու ելլէին տարերային ուժերու սա հեղեղին մէջ, որուն հոսանքներն են արդի ընկերային գաղափարաբանութիւնները, գէ՞մ գէ՞մի, իրար ընկուզելու տենդի մը մէջ, անճանաչելի ըլլալու չափ պղտորած իրենց իսկ նկարագիրներէն: Իմաստութիւն չէ՞ փնտռել լայն ու խաղաղ հոսանքը — կրօնականի ու աստուածայինի — որուն մէկ ծայրը սկիզբ կ'առնէ յաւերժութենէ մը գէպի ուրիշ յաւերժութիւն, և որուն վրայ կը քայլէ ինչ որ քաղաքակրթութիւն կը կոչենք ահա դարերէ ի դար, քիչ մը աւելի ազնիւ, քիչ մը աւելի բարի ընելու համար մարդոց որդիներուն թշուառ ամբոխը. ունի՞՞ք աւելի անուշ ձայն մը որ մեզի ըսէր բարութեան, կեանքի սրբազան իրաւունքին անմահ պատգամները այնքան քաղցրութեամբ, մեզի եկած, զանգակներու ձայնէն ու մեր կրօնական պարզուկ մատեաններէն:

Ս.հաւաստիկ կը կարծենք պատճառներէն գլխաւորը Ռուսիոյ մէջ կրօնական զգացման վերադարձումին. որը յատկանշական ուրիշ երեսով մըն ալ յայտ կուգայ ուսական բանակին մէջ. այդ յատկանշիչը, ուսու գիւնուորին մէջ իսկ արքնցու կրօնական

ոգիւն եւ, որը կ'անդրադառնայ եւ կ'ազդէ պետական ամբողջ քաղաքականութեան վրայ. պատմութիւնը արձանագրած է նմանօրինակ հոգեբանական իրողութիւն մը ընդհանուր պատերազմի օրերուն: Ծանօթ է բոլորին թէ նախորդ մեծ պատերազմէն առաջ, Յրանսայի մէջ արմատականներու պայքարին եւ յաղթանակին հետեանքով ստեղծուելու էր պաշտօնական աշխարհիկ (laïque) մտայնութիւն մը, որ իր հակակընդէն տակ առաւ Յրանսայի բովանդակ կեանքը, եւ որ պատերազմի իսկ առաջին շրջանին բարձրագոյն դիրքերէն կը հեռացնէր այն զօրավարները որոնք կրօնական որոշ ուղղութիւն եւ գաւառանք ունէին. եւ ահա պատերազմի ճակատադրական պահերուն, զօրքերուն մէջ որոնք ամէն բոլոր մահուան հետ կը դէմյանդիմանուէին, կրօնական զգացման վերադարձում մը ստեղծուեցաւ. չնախատեսուած այս բացառիկ պարագան, ստիպուեցան նկատի առնել լաիկ մտածման է՛ն արմատական ներկայացուցիչները, որոնցմէ մին՝ Ժօրժ Քլէմանսոյ, չվարանեցաւ նոյնիսկ վճռականօրէն վերջ դնելու կղերականութեան (cléricalisme) դէմ պայքարը եւ առաջին գծի վրայ բերելու կաթոլիկ այն զօրավարը, որ ամէն օր եկեղեցի ու պատարագի կ'երթար. Յօշն էր ան որուն հաւատքին վստահեցաւ Քլէմանսոյ գաշնակից բանակներու յաղթանակը, տաքնապի ու անձկութեան այդ յուսահատ օրերուն: Քլէմանսոյի քաղաքականութիւնը կուգար այն յստակ ըմբռնողութենէն թէ կրօնական ուժը խորագոյնն էր այն ուժերուն որոնք գերագոյն ու ճակատագրական վայրկեաններուն, գերագոյն զոհողութիւնները ձեռք կը բերեն մարդոցմէ եւ զանդուածներէ: Արդեօք, այսօր ալ, նոյն ճշմարտութիւնը չէ՞ որ կը յայտնուի Ռուսիոյ համարանդհանքի սաօրերուն, անոր վարիչներու մօքին. տառապողներու եւ մեռնողներու անհուն բազմութեան պէտք է թողուլ յոյսի այն նշույլը որ լաւագոյն աշխարհի մը համար կը մխիթարէ զանոնք եւ կը կազդուրէ:

Պորթրայի Միութեան մէջ կրօնական սա վերադարձը կը բացատրուի, կը կարծենք, տակաւին երրորդ պատճառով մը եւս: Ռուս ընկերավարական յեղափոխութիւնը, իր պատմական նշանակութեան մէջ, բացարձակապետութիւնն է աշխա-

տաւորութեան իշխանութեան. կը քարոզէ եւ կը ջատագովէ բոլոր երկիրներու աշխատաւորութեան միացումը, այս նպատակին յաջող իրագործման համար ու անով բովանդակ մարդկութեան միութիւնն ու ամբողջականութիւնը ապահովելու յոյսով, Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը հարկ տեսաւ գլխատել եկեղեցին, կաշկանդել կրօնական ազատութիւնն ու խորհրդութիւնը, որը արգելք կը նկատէր ազգերու համամարդկային եղբայրութեան սկզբունքի իրականացման, տրուած ըլլալով որ կրօնքը կը ներկայանար անոր մտածումին ու գատումին տարբեր ձեւերով եւ աստիճաններով. մէկ մարդկութիւն եւ մէկ կրօնք, մէկ հայրենիք — սովիւթ միութիւններու անշուշտ — եւ մէկ կառավարութիւն — կազմակերպուած աշխատաւորութեան: Համամարդկային սա միութիւնը կրնայ իրագործուիլ, կը մտածէին անոնք, եթէ վերնային մարդկութեան մէջ կրօնական տարբերութիւնները, կեանքի սրբազան իրաւունքին զիմաց հաւասար էին իրենց աշխատանքին ու ապրումին մէջ, ու հաւասարութեան այս սկզբունքին վրայ կրնային բաժնել աշխարհի հարստութիւններն ու կեանքի ընձեռած զբերութիւնները աշխատաւորութեան խաւերուն մէջ: Արդ, ջնջելով կրօնական տարբերութիւնները, եւ խեղդելով զանոնք իրենց սաղմին մէջ, միամիտ յոյսն ու ակնկալութիւնը ունէին իրականացած տեսնելու, երկրային զրախտի մը հեռապատկերին այդ մոգական պատրանքը: Ախաւեցան ռուս ընկերավարականները իրենց նախահաշիւներուն մէջ, ու պատրանաթափ՝ իրենց յոյսերուն մէջ: Անգլիա եւ Ամերիկա, որոնք նախապէս խանդավառուեցան պուլշիկ գաղափարաբանութեան կարգ մը նախադրեալներէն, պաղեցան, froissé եղան Մարքսեան մատերիալիզմէն եւ պուլշիկ հակակրօն պայքարէն, նկատելով զանոնք հետեւիկ (terre à terre) վարդապետութիւններ, որոնք իրենց բարձրագոյն արժէքներու ըմբռնումին ու զգացումին մէջ խորապէս կը վերաւորէին անոնց իմացական եւ բարոյական խորագոյն զիտակցութիւնը: Եւ եթէ ռուս յեղափոխութիւնը, իր հակակրօն պայքարի գաղափարաբանութեան մէջ, շեշտը չը դնէր հակակրօն իր քաղաքականութեան վրայ, իր դէմ մղուած պայքարը ուրիշ ժողովրդա-

պետություն կողմէ, խոշոր համեմատութիւններու պիտի չի հասնէր. որովհետեւ, ընդհակառակը, իրապէս կրօնքն է որ կը միացնէ ու կը զօգէ ժողովուրդներն ու ազգերը, մեծ ամբողջի մը, համամարդկային մեծ միութեան մը, նուիրական ընտանիքի մը մէջ բարձրացնելով զանոնք, որ քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցին է։ Երբ Խորհրդային Միութիւնը, կրօնքի դէմ պայքարի իր զէնքերը վար դրաւ, իրեն ձեռք երկարեցին, առաջին առիթով, երկու մեծ ժողովրդապետութիւններ. կրօնքն էր որ իրարու կը բերէր կրօնական դիւր հասկացողութեամբ մը իրարմէ բաժնուած ազգերը։

Ահաւասիկ այն տուեալները որոնց լոյսին մէջ հասկնալի կը դառնայ Խորհրդային Միութեան վերադարձը զէպի կրօնական արժէքներն ու կշիռները, զորս ոտնահարեց քառորդ դարէ ի վեր. ան, կրնայ պահել բուն ընկերվարական ու անտեսական այն ամբողջութիւնը զազաւարներու և տեսութեանց, և անոնց վրայ բարձրացող իրագործումներու գաղափարական կառոյցը, հրաժարելով հանդերձ կրօնքի նկատմամբ իր սխալ գաղափարական տեսութենէն (base). որովհետեւ ինչ որ Մարքսիզմի մէջ էական սխալն էր, այն կարծիքն էր թէ ընկերվարական կարգերը պայմանաւորուած պիտի ըլլային անհրաժեշտաբար կեանքի և աշխարհի նիւթապաշտ ըմբռնումով մը, մինչ իրապէս անոնք տնտեսականի կարգին պատկանող էապէս ազատ պէտք է ձգէին ոգեկան արժէքները իրենց մակարդակին վրայ, իրենց սեպական լոյսին մէջ աճելու։

Այս հեռապատկերը կը խօսի մեզի՝ մանաւանդ, վտանգի անոր մէջ կը սիրենք տեսնել վերականգնումն ու վերադարձնումը Հայ եկեղեցւոյ, որ նաև իրր ոգեկան կամուրջ, իրարու պիտի զօգէ Սփիւռքի և Մայր Հայրենիքի տարազիր սիրտերը. եթէ քաղաքական զէպքերու գահավէժ անկումով ու մեր ճակատագրին բերումով, տարիներէ ի վեր բաժնուած կը մնայինք Մայր Հայրենիքի մայր վանդուածէն, որ ի յայտ բերաւ սրտի ու մտքի, աշխատանքի ու գաղափարի կալուածէն ներսնոր ու փարթամ նուաճումներ ու բխումներ, շնորհիւ Հայ եկեղեցւոյ գաղափարին ու խորհուրդին, նորէն իրարու պիտի զօգուին մեր կարօտաբաղձ ու հայրեն-

ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

(ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ ՏՕՆԻՆ ԱՌԻՅՈՎ)

Մեր պատմական անցեալի վերաբերող և մեր ազգային կեանքի ամենէն բեղուն և բախտորոշ մէկ շրջանը կերտող հոյ մը աղնուական մտաւորականներու յիշատակը, զոր եկեղեցին ևս կը պատուէ Թարգմանիչ Վարդապետներ վերադարձով և սրբութեան լուսապսակով, առիթը կուտայ մեզի ողբ-կոչումը ընելու իմացական ու ազգային այն արժէքներուն և կշիռներուն որոնց սպասը ըրին անոնք այնքան զեղեցիկ արդիւնաւորութեամբ մը։

Ու սա ոգեկոչումը Թարգմանիչներու յիշատակին և արժէքին, որ հայ մեքիմ ընծալուած սրտազին մեծարանք մըն է միեւնոյն ատեն, յատկանշական է ու թելադրական անով որ, մինչ մեռք կը փափաքինք, որ էջերուն վրայ, կոնգ առնել, զէթ պահ մը, մեր մշակոյթը հիմնող ու ձեւաւորող իմացական մեծ զէմքերու առջև, անդին, հսկայ ժողովուրդներու իմացական փարթամութիւնը և սգեկան հզօր բխումները պատմող յիշատակարաններ կը փճացունին ու կը քանդուին անանուն բարբարոսութեամբ մը. բայց ե՞րբ, մարդկային միտքը, չէ վճարած իր զոյութեան համար է՛ն սուղ փրկագինը. բայց հարկ է անցնիլ։

Թարգմանիչներ։ — Մեր պատմութեան ամենէն ճգնաժամային ու ճակատագրական մէկ պահուն, մեր երկրին ամէն անկիւններէն հաւաքուած, ի մի բերուած, երիտասարդութեան ընտրանի՛ն՝ ծաղիկն է որ կը կազմէ այս խումբը, զոր հազիւ կը զոյանք իր շքեղ թելադրութեանը մէջ, իր ամբողջ գեղեցկութեամբ և փայլով, այսքան գա-

նազուրկ հոգիները եղբայրական դիրքնդ-խառնումի տաքութեան ու ողջագուրումին ընդմէջէն։

Ու սա քաղցրագոյն յոյսերու հեռապատկերը անոր համար կը խօսի մանաւանդ մե՛ր սրտերուն։

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

րեր, աղօտ, նոսր տեսարաններու վարժուած մեր հոգեղէն աչքերով, հարիւրէ աւելի աղաք, բոկոսն, խառնակագիւտ, իրարու քով բերուած, իրենց ժողովուրդի ճակատադրէն այցուած, ու պատրաստ անոր մեծ սպասին: 1500 տարիներ առաջ այս սերունդը այս ժողովուրդին անդրանիկ ձայնն է, սրբական գիտակցութեան առաջին համաստեղութիւնը, եթէ կը ներուի այս բառը: Ու գրէք սա տղաքը մատին ու նայուածքին տակ մեր պատմութեան երկու հզօրագոյն գէմքերուն, ու գուք կ'ունենաք ամբողջական պատկերը Թարգմանչաց սեռունցիլի:

Երկու մեծերէն առաջինը՝ Ս. Սահակ, Լուսաւորչի Տան վերջին շառաւիղը որ իր անձին ու ընտանիքին հանդէպ տածուած աւանդական համակրութիւնը կրցաւ բերել ու բոլորել մեծ գաղափարի մը շուրջ. վարչական կազմակերպիչն է ան, ժամանակի մարդը, սերունդ մը վարելու համար անհրաժեշտ բոլոր առաքիւնութիւններով հարուստ. իսկ երկրորդը՝ Ս. Մեսրոպ, երազի սպասուորը:

Ահա այսպիսի մեծ ու բարի, որքան հեռահաս — գիրքերը պիտի գրէին ամենահաս — ձեռքերու մէջ, անոնց շունչին ու տեսիլքին մէջ հասակ առին, մեծցան այդ տղաքը, որոշ գիմագիծ ու գրուի լուսացուցին, կազմակերպութեան իտէալի մը համար, և պատրաստեցին սեռունդ մը, Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի ոգիին հաւատարիմ, անոնց գործունէութեան կերպին և ուղղութեան համամիտ, որոնք ուխտեցին քաղել լուսաւոր այն ակօսին ընդմէջէն որ կը բացուէր անոնց մտածումին ու կեանքին առջև մեծ վարդապետներու հոգիին ցուցմունքով:

Ամէն մեծ ու ֆնայուն գործ, իր սկզբնաւորութեան մէջ կ'ենթադրէ հզօր ներկայութիւնը մեծ հոգիի մը, որու շունչին տակ ու սգիով ազդերու կեանքին մէջ դարաշրջաններ կը կերտուին, և սերունդներ կը հասնին:

Եւ ամէն սերունդ՝ ասպարէզ կ'իջնէ՝ կարելի խոստումներու իրագործումով մը, բանաձեւով մը, օրակարգով մը. Թարգմանչաց սերունդի օրակարգը՝ Աստուածային Մատենաներու Թարգմանութիւնն էր հայերէնի: Անով կը հետապնդէին՝

ա) Կրօնական-գրական խոշոր վերածնունդ մը. վասնզի, Աստուածաշունչի Թարգմանութեամբ, որ մեր բարեկարգած քաղաքակրթութիւնն է, ինչ արժէք որ ունէր հեթանոս հայութիւնը մշակութային ու իմացական մարդերու վրայ, բերաւ իր քաղաքական-ընկերային լոյծ կեանքին հետ թափեց քրիստոնէական ըմբռնումի մը իմացական հայացքին մէջ ուրկէ գուրս բերաւ ան իր գոյութեան հզօր յենարանները, հայ գիրն ու գրականութիւնը, որոնք գերազանցօրէն կենսագործ ուժեր հանդիսացան մեր պատմութեան գունաթափ և ճգնաժամային օրերուն, ու այս՝ լոկ իմացական մարդի մէջ: Աստուածաշունչի Թարգմանութեամբ և հայացումով — որը հայ հանճարի տիրապետման սկզբնաւորութիւնը եղաւ արուեստի ամէն կալուածէ ներս — և քրիստոնէական ոգիի՝ ազգին սրտին ու արիւնին մէջ տարրանալէն հրաշագործութեցաւ նոր կեանք մը եւ անոր հետեանքով՝ ազգային կրօնական գիտակցութեան մը մէկ պայծառ զգացումը. և

բ) Թարգմանչաց սերունդը, Աստուածաշունչի Թարգմանութեամբ կը հետապնդէր քաղաքական կարելի կայունութիւն մը ընդմէջ Արեւելքի և Արեւմուտքի, անկախ և ինքնօրէն:

Այս է, կը կարծենք, Թարգմանչաց սերունդին ծածկած սեմալովը:

Այս սերունդը, սակայն, յատկանշականօրէն, կ'արձանագրէ նաեւ ուրիշ առաւելութիւն մը ի նպաստ իրեն. տոհմիկ դաստիարակութեամբ մեծնալէ, թրծուելէ, հայ ոգիով մտաւոր պատրաստութիւն մը ունենալէ յետոյ, առիթը ունեցաւ, կատարելագործութեամբ ժամանակի իմաստութեան մեծ կեդրոններուն մէջ — Աթէնք, Ադեք — սանդրիա, Եգիպտոս — և Այսօր ալ սակայն, հայ ուսանողներու բազմութիւն մը կ'երթայ Բարիդ, կամ Պերլին, կամ այլուր. բայց պէտք կա՞նք բացատրելու տարբերութիւնը ընդմէջ սա մեր օրերուն բարձր ուսման հետևող իմաստակ ուսանողներու և Թարգմանչաց սերունդին. թափանցիկ են իրողութիւնները և չեն կարօտ բացատրութեան:

Տոհմիկ, հայկցի դաստիարակութեամբ սնած, օտար մշակոյթով ճոխացած, լեցուած, սա տղաքը տարէք, տարածեցէք

մեր հայրենի երկրին վրայ, անձրևի նման թափեցէք զանոնք մեր մեծ Ոստաններու վրայ ու վանքերու մէջ ու դուք կ'ունենաք Թարգմանչաց սերունդի գործը, կարելի ու հասկնալի:

Թարգմանչաց սերունդը, աւելի սրտազրաւ կ'երևի մեզի պատմութեան մը շուշին մէջէն, քանի որ անոր գործունէութեան զսպանակները կը ճարուին միջին տարրերէ: Եթէ իմացական շարժման մը գլուխ կեցող մեծերու գերը, հեռաւ գալն է, ապազան տեսնելն է, և զայն գիտաւորող ուժերու ու միջոցներու հայթայթման տաղնապը, այդ տաղնապը լուծողը ի նպաստ իր ժողովուրդին՝ ապահովարար զանգուածն է զարձեալ. անոր համար է որ միջինէն քաղուած միջին մարդերը մեծ փառքի մը համեստ գործաւորները ըլլան, մեզի այնքան սիրելի. նոր է որ ճակատամարտը զինուորը կը շահի. յաղթութիւնը, ինչ փոյթ, որ արձանագրուի զօրավարի անուան:

Վարպետներուն երազը՝ այդ տղոց համար, արի, աննահանջ մատուցներուն մէջ «տածուեցաւ» կարելի երկիւղածութեամբ և անսահման նուիրումով: 20-30 տարի — սերունդի մը կեանք — Թարգմանչաց սերունդի տղաքը անդադար խօսեցան, գործեցին, սորվեցուցին, արթնցուցին, թելադրեցին, ու ստեղծագործեցին, ազգային զիտակցութեամբ, մեր անդրանիկ ոսկեղարը:

Կ'երեւակայեմ, այդ տղաքը, վեղարի մը զմբէթին ներքեւ, դեռ նոր բուսած աղունամազի գէմքերով, տոգոյն, բայց ուրախ, մեր դժուար հայրենիքի այն օրերուն, գրեթէ անմատոյց բարձունքներու վրայ և խորշերու մէջ, որսի, հաճոյքի խենդ ու սիրահար մեր նախարարները, երբ կը ջանան խմասին աւակերտել:

Կ'երեւակայեմ զանոնք, ափափոյ, թեքս դժուար ճիգերու զինով, հազիւ կանգուն գիւղական եկեղեցիներու բեմէն երբ այնքան ըզձալի, երազուած արդարութեան անձրևը կը տեղան իրենց տառապած ու թշուառ հօտին հողիներուն խորը:

Կ'երեւակայեմ զերենք՝ Թարգմանչաց սերունդի խանդավառ տղաքը, իրենց խարխուլ գպրոցի մութին մէջ, երբ մեր հայրենի երկրէն ճարուած, կոշտ, բիրտ, բայց բարի

պատանիներուն հողին կը յղկեն, անոնց մատուցներուն — մինչև այդ ժամանակ աղեղ, մաճ ու նետ գործածելու ընդունակ — մէջը գետեղելով գիւրարեկ փետուրը որ աւանդութեան լծակին պէս կարող էր սակայն լման երկրագունտ մը տեղէն շարժելու:

Անսպաս է սա սրտազրաւ պատկերներու շարքը մտքիս մէջ. բաւ է միայն այսօրուան առիթով այդ անանուն հերոսներու սրբազան բանակը ողեկոչելու ֆաղաքակիրթ ժողովուրդներ, մեծ պատերազմին մեռնող միլիոններու յիշատակը խորհրդանշող անձանց զինուորի գերեզման մը ունին իրենց յաղթանակներու կամարին ներքեւ ուր մշտավառ կրակ մը կը վառի: Որքան պիտի ուզէի որ սա էջերը կարդացողներու հողին մէջ կրկնուէր այդ պատկերը անձանց մէջ հերոսներուն, երբ փորձուէին անոնց արդիւնքը եղող սա գեղեցիկ գիրերով էջ մը բան լեցնել, հոգ է թէ ըլլան էն սովորական հարցերէն:

Թո՛ղ օրհնուի յիշատակը անմահ ու անմոռաց մեր բոլորին հողիներէն ներս ամէն անոնց որոնք մեր մտքին մէկ կայծը, մեր սրտին մէկ սարսուռը, մեր հողին մէկ թռիչքը ձևի կապեցին:

Թարգմանիչները գործաւորներն են այս հրաշքին:

Ա.Բ.Թ.ՈՒՆ, Վ.Ա.Բ.Ա.ՊԵՏ

Որք զարգացցին սփոխաբար զիմաստ անեղին,
Հաստեցելով յերկրի ըզգիր կենդանի,
Հովուել ըզհօս նոր խրայելի.

Երգով քաղցրութեան հրնչմամբ զԱստուած օրհնեսցում:

Որ երկոմումբ սուրբ լուսաւորոյց սանրս Թորգմայ
Հաստեցեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց,
Ձոյս իմաստից ի մեզ ծագելով.

Մաղբանոց սոցա Քրիստոս խրնայեալ ի մեզ:

Որ զգիտութիւն քա զեկնային եւ զնոգետն զիմաստութիւն
Առասապէս ծաղկեցեր յեկեղեցիս Հայաստանեայց
Ի ձեռքն Սրբոց Թարգմանչացն.

Աղաչանոց սոցա ողորմեալ մեզ Աստուած:

«ՇԱՐԱԿԱՆ»

ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՄԵՌԵԱԼ ԾՈՎ

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ

Մեղամաղձոս սա ավելն, փափուկ լոյսեր կը բացուին,
 Ֆարածքիուն ու բեկբեկ կուրծքին՝ սեղ սեղ զմրուխտ,
 Կապոյս ու հոծ սաքսուոներ գանգուր գանգուր կը փախչին,
 Ու շամանդաղն ալ պոյսո՛ր հոն իր հալիին կ'առկախէ:

Գորշ ըսուերներ՝ լեռներէն, գերդ դագաղներ կը սլառկին
 Վըրան հանդառն ջուրերուն որ կ'երագեն սաւորէն,
 Նաւակն հեռու լոյսին մէջ ոսկի փեփուր քրքուագին,
 Կոհակներուն բերնին մէջ կը պարէ պարն իր սաքսամ:

Ու կը խոկամ հիմա ես սա մըսածկոս ջուրերուն
 Որոնց խորքին են քաղեր նայուածքն իրենց կարօթի
 Մարդերն այն սուրբ, հոգեղէն, որոնց սրբի բուրվառին՝
 Աւսուած վառեց խոսքումն իր հեռարձակուող Սաղիմին:

Անոր ըսուերը սեսան ծիածանէն արցունքին,
 Որ կ'ուրուանար ծովակին կուրծքին վըրայ զմրուխտ,
 Երագն իրենց սրճամուռ ջուրերուն խորն փակեցին,
 Եւ նայեցան Սաղիմին՝ վերն արիւնող մեղմօրէն:

Մեղամաղձոս սա ծովէն փափուկ լոյսեր կը ծաղկին,
 Երկնքի բիլ ապակին կարծես կոտրէ է այնպէս,
 Որ աստղերովն իր քափուր ջուրերուն մէջ սրճագին,
 Որոնք հիմա փաղցրօրէն իրենց լոգանքը կ'առնեն:

ՄԱՏԱՂ, ՓԱՓՈՒԿ, ՄԻԱՄԻՏ...

ՄԻՒՍԻՆ

Մասաղ, փափուկ, միամիտ, դուն ամբողջ սիրտ մը կ'ուզես.
Ինչպէս սակայն խոսանալ... չըխոսանա՛լ ալ ինչպէ՛ս...
Աչքերուդ լոյսն, հեռւըցող ծով մը կանաչ կը դառնայ,
Այնքան մօտիկ ալ ինծի երբ կը խօսիս դուն հիմա

Գեղեցիկութիւնը վայրի, գիշերներուդ ալբերէն...

- Շեւէն՝ ձայնիդ հեռասոյգ, կ'արձագանգէ սիրքը մերք...:
- Գիտե՛ս սակայն որ մեծնա՛յ պիտի հոգիդ քեզի հետ,
Թէ լայննայ սիրքդ պիտի, յորդին աստղեր հայտնածէդ,
Անուշուրեան մէջ որուն, լողա՛լ մարդերն ուզէին...:

Ու զըլանաս պիտի դուն սիրտն այդ ուզեն երբ քեզմէ:
Սրտեր ուզուեր են շատ հեղ լո՛ւկ պատուանդան վառներու.
Բայց ուզուելուն չափ, այնքան՝ չափն է դժուար սիրքը իր՝

Զըւարթութեամբն իր մըրին, քաղցրութիւնովն ալ սրտով...:
Ու չեմ գիտեր քեզ ինչպէ՛ս թողոյն այս սիրքը յանձնել...
Գընա՛, գընա՛, երջանի՛կ, գիշերներո՛ւ դուն ընտել...:

ԳՐԱԿԱՆ

ԿՍԱՆՔԻՆ ԷԾՑ

ԱՂԱՋԵՍ ԶԱՆՓՈՓՈԽԵԼԻ...

Ա.

— «Աղաձեմ զանափոփոխելի աշխույթին ամենագոր չողոյց հզորի...»

Խոնաւ, բայց պայծառ ու մոկոտ լուսնի մէջ մեջէն, ուրկէ թաքնուած անցնէին, այսպէս կը սկսի մոռալ ու քաղցրագիծ դէմքով պատանին իր ընթերցումը: Լինաւուրց ու փառաւոր կամարին ներքեւ, յստակ ու բարձր, որ կը թուի ձծեղ զողոյց, քիչիկ մը խակ սա հոսումը բառերուն, մեղեդային ու անորոշ, ձայնը՝ վարանոտ, մատաղ, փայլալայնքի մը նման իր նուրբ ծրփանքը կը վերադառնէ դէպի բարկ, ցայտուն ծաղիկները՝ դմէթը պսակազարդող, մաքուր ու տաք, նոյն աստի զգաստ, լուրջ, բարի, կարծես զղջալով իրենց գեղեցկութիւնը, իմաստը, սա խոտամբեր մարդոց վերեւ: Շէնքերու հոգին պարզ փոխաբերութիւն մը է: Անոնք, ժամանակին հետ ու մէջէն կ'ընեն իւրացումներ իրենց ծոցին թաւալող յոյներէն, ու կը փոխակերպեն զանոնք սեպհական թելադրանքի: Փնտռեցէք ձեր ետին: Ձեր ձգած տուններուն հոգին կը թափառի սա գերութեան գոտիներուն մէջ, ձեր չուրջը:

Առաջին առտուն է զայրոյական տարիի մը:

Տղաք: Որոնց ամբափակ կեցուածքէն, սեղաններուն առաջօք, զփուար է վերանալ արձակութեան, խանդին, անցնող հանգիստի ամիսներուն մէջ ուր լեռ ու բլուր ամէն օր ըրին առաթուր, իրենց ընտղներուն անձնատուր: Լուրջ, իրաւ, ինքնամիտ — իրեն թէ լեռներ չպտռէին իրենց մտքի հորիզոններուն, — կը հետին զասական ընթերցումին: Կրօնական է սա վերամուտը. տրտում, հանդիսաւոր, խորունկ, կարգապահ է Սեմանցանիմ առակը, ըստ Մատթէոսի, հաւանաբար տղոց ներսը ոգեկոչելով տարօրինակ վարդապետը, զլստուն հաւաքած խոնարհ գեղեցիկներուն հոտերը, անոնց այրած հոգիներէն ներս քաղցր իր բառերը անձրեւի պէս, ցօղի պէս «առաքելով»: Երգուած է «Որ վարդապետին» շարահանը ուր միտքը, իմաստը, լոյսը կը զգեստաւորուին, կը զարդարուին յարգանքով մաքուր Մեծիմ Մեսրոպայ, տղոց ներսը վերստեղծելով մեր պատմութեան նոյնքան տարբերակ մէկ մարդը, զինուոր, քարտուղար, մարզաբէ, խոտահարակ ու անհուն աշխատանքի տիրական խորհրդանիշ, որ ցանած է կրակը, զարմեալ խոնարհ, անգիծ ուղեղներէն ներս իր աշա-

կերաններուն, մաքրագործած տրտմութիւնները անգիր, անուսում, բուսային ապրումին, ու մղած զանոնք այդ կրակը տարտղնելու մեծ աշխարհի մը բոլոր ծագներուն:

Ինծի կուգայ թէ սա խորհրդաւոր արարողութիւնը փշրանք մըն է հին դարերէն, երբ, այժմու սա շքեղ շէնքին փոխարէն, սա տեղերուն վրայ, թշուառ ու ծուարած, կ'ապրէր նախնական կառոյց մը, քանի մը սենեակի ծաւալով, Ս. Զակարայ Տաճարին իրեն տնկարան, և ուր, աշխարհին, Հայոց աշխարհին հետու խորշերէն, բոլորիկ բայց հաւատապինդ, տարուէ տարի կը փութային խմբուիլ թուխ կամ բաց մանչեր, կատաղի որքան խանդոտ, առոյգ ու յամառ, բայց տարօրէն բարի, ամուր, իրաւ հոգիներով, ամէն մէկը մեր հայրենիքին մէկ իսկութիւնը, մէկ սրբութիւնը իր ազգուն, կամ ցասկոտ, յորդ մարմինին մէջը, խորը թանգարանած, օր մը, պարաշաներու արտօնութեամբ, զանոնք իրեն սրտառու զործունէութիւն, քաղցրագին նուիրում արժեքներու խուլ ըզմաւորութեամբ: Անոնք էին որ պիտի կազմէին անընդհատ շարանը, աւելի վերջը, այն մարդոց, բոլորն ալ վարդապետ, առնուաղն Միաբան, որոնք հայթայթեցին զինւորագրութիւնները նորօրինակ խաչակրութեան, նուիրուած «Ս. Տեղեաց մէջ» մեր իրաւունքները անալալ պահպանելու պարտքին ու փառքին: Այսպէս կը մղուի մտածել ամէն հայ որ աչքէ կ'անցնէ Տնօրինական Վայրերը, այդ մութ ու խորհրդաւոր ձգողութեամբ խորշերուն մէջ վաղած երիտասարդական կորովը մտքով կը չափէ, ու կը մտերմանայ նսեմ այդ կամարներուն ներքեւ եւ երկ անեղ կրթներու գուպարին, պատմութեամբ կամ բանիւ բերանոյ հաղորդուած իրեն... Անկարելի է չզմայլիլ սա ժողովուրդին ալքերուն խորը զեռ անյայտ ուժերու սա փաստերուն զիմաց:

Լրջութիւն: Տրտմութիւն: Երիտասարդութիւն: Ուսում ու պայքար: Կան այս բոլորին հետքերը տղոց ինչպէս անոնց մեծերուն վրայ: Վերէն, աշխարհ զէմքերու շարքէն մինչև հազիւ պարմանի տղաքը խոնարհագոյն զասարանին, պէտտուն ու միամիտ, ամէնուն ալ հոգին կ'այցուի պահէն վեր յուզումով մը: Փափուկ, տաք, համակ թրթուռ, սա պղտիկները, ոմանք զէպի մեծերը սեւեռաբեր: Ուրիշներ՝ ով գիտէ ինչ երազներու արշալոյսին մէջէն, թեթեւօրէն ժողտապին, քանի որ այդ ժպիտը անոնց տարիքին ծորումն է անոնց մարմիններէն դուրս, «բռնկում» մը, ինչպէս կը պատկերէ րանաստեղծը: Շարժումը, թրթուումը ժպիտն է անոնց, ու, կեանքին ալ ծաղիկը: Մեծերուն հանգած, դուստ տրտմութեան զիմաց մատղշուկ սա խանդը, լարուածքը, նետուածքը կը ստեղծեն պատկեր:

Ուրացիկ ձեւերէ կազմուած սա աղեղին կեդրոնը՝ Նահապետը Աթոռին: Մօտ իր երեք քա-

առողջ դարձավ: Ծանր, խոհուն, նոյնիսկ արտառ, լատուած գիտէ այցուած ինչ հեռու, խոռովիչ յողերէ ու յուշերէ երբ իր նայուածքը փոխն- իփոխ կը պտտցնէ տղոց շարքին կրկնակ թեւ- բուն, այդպէս մատաղ, ուղիղ, կանանչ, ու, ինք պիտի ճշդէր՝ կամ ու կրակ: Որքան դժուար է մեզի տղայ ըլլալ, սանկ չափահասութեան դռներուն: Բայց որքան տառոր գիտակցութիւնը իրիւ հր- անդանը մեր ետին՝ մշուշէն կալանաւոր, զաղերք է իր իմաստէն: Ո՛վ տրտմութիւնը թեւաքեկ մար- միններուն: . . . կը փոքրանան անոր բիբերը, թերեւ ներքին ուրիշ տեսարաններու վրայ, թե- րեւ իր ալ առաջին օրում, սա միաքիւն հաւատքի պալատէն ներս, երբ շուարուն, թրթռագին, իրարմէ ուժով զգայութիւններու ցնցումներով հողապէս պարտաւուն, իր աչքերը կը նետէր զմէջէն զրաւանդներուն, ողկոյց առ ողկոյց, ու անոնցմէ՝ սլաքային անկուսով մը, եւ, ղէպի մօ- տիկ երէկը, կը բանար զանոնք նոր լքուած նկարներու վրայ, ծովելով հեռի, կորսուած հայ- րենի տան սրտայոյզ պատկերներուն ու ասոնց- մով պայմանաւոր, մօր մը (որուն պակասը աւելի խորունկ խոսովք մըն է ոչ թէ որբութեան առա- ջին տարիներուն, այլ աւելի վերջը երբ մայրն ենք մեր զաւակներուն), հօր մը (որուն պակասը պիտի տառապեցնէ մեր չափահասութիւնը մա- նաւանդ, երբ զաւակի մը ձեռքէն բռնած կը քա- լենք ղէպի մեր գերեզմանը), քոր-եղբայրներու անշնչելի, վճիտ ղէմքերու պոսակէն շողուած քաղցրութիւններուն, որունց զուտարն է մեր մարմինը ընդմէջ տասին ու տասնըհինգին: Միման պտուղները չեն որ կը հասունանան: Նոյնն է բաղդը կարգ մը զգայութիւններու, մեր ներքը: Կան որ հունաթիւ նման նետուած մեր միտքերուն հերկին մէջ պիտի սպասեն, երբեմն երկու քառորդ զար, ծիւ մը արձակելու, շատ հաւանաբար գերեզմանի մը կուշտին: Ո՛վ մեր հողին, Ո՞ր յիւստը քեզ կարծեք ճանչնալ ու կապել օրէնքներու: Բայց մեր հողին՝ Որ բանտարկեալն է կախարդ վան- զակին . . . : Ինչ սրտառու՝ արցունքը անոնց, որոնք, ճերմակ մաղերուն ցուրտին, պատանքին մէջ յանկարծ կը զգան կտուցիկը սրբազան այդ թռչունին, հեռու գարուններէն, աւետարեք, որ կը զարնէ ոսկի իր զարկը, իր բոյնը կ'ուզէ ատ ձմեռին մէջը, թարմ, խարտեաչ, ծաւի, կապոյտ, ծխածանին բոլոր գոյներովը, ու սպասումէն յու- սահատ, թերեւ ալ լալով մեր ու իր աւերակին վրայ, կը թափ մեր ամէնուն համար միակ իրա- կան թափին, — հողակոյտի մը վերեւ պարզուկ քառաթիւն . . . : «Այլ իմաստութիւն մարդը եմ»: Այո՛, Բայց գի՞նը որ ան արժած է մեզի: Բայց մանաւանդ գի՞նը, ներկայ արժէքը՝ այդ յիմա- րութեան, երբ մեր մատնեան իսկ անդոր են բաժակ մը խելք մեր շրթունքին տանելու, մեր բազուկները կարկամ՝ որայ մը բարիք մեր ու- սերուն բարձրացնելու, մեր ուղեղը՝ անբաւ- կան՝ այդ այսքան սուղ գնուած իմաստութիւնը պահպանելու: Նահապետը Աթոռին այդ իմաս- տութիւնը գնած է գինով մը որ սակ չունի մեր աշխարհի շուկաներուն, շահատաններուն վրայ:

Կան բաներ որ կեանքով միայն կը գնուին: Ու զօք կը հասկնաք, պէտք է հասկնաք ասիկա:

Դպիւրներու, սարկաւազներու սա թարմ խաճեղը, յորդ հասակները (պիտի գրէի հասկերը իմէ չվախնայի բռնադրօսութենէ), այնքան տարբեր ամէնուն գիտցածէն, սպասածէն, մա- նաւանդ կիսամութ, կիսաղօտ մօրուքը որ այն- քան վաղահաս տրտմութեամբ մը կը սզաւորէ անոնց ճակատը, կը ստուերէ անոնց կզակները: Դմանց մօտ աղուամաղով թաւշուած, ուրիշներու վրայ արդէն սեփ-սե հիւսք: . . . Որ մը իմ ալ ուսերէս իշեր է այդ սե պատանքը ու պահ մը պատանքը իմ պատանութիւնը: Չայն, սառու, վերանքը բառերուն, ղէմքերուն տակ ճերմակ ձմեռը տարիքին. երիտասարդներուն մօտ՝ կրակ պարունը սե աչքերուն: . . . բոլորը, բոլորը կը խօսին ինծի, կը կենան ու կ'անցնին ինչպէս արձագանգ մը որ կ'ելլէ, կ'իջնէ, բլուրաւ բլուր, նորէն կը դառնայ ետ ու յուսակաւոր կը թաղուի ծոցը անդունդին, հոս՝ մօտիկ փոսը մեր կարճ տարիներուն . . . :

Այն ու ձախին՝ ուրիշներ, վեղարին աղօ- տանուչ ստուերին մէջ, ճերմակ ճերմակ ալիք- ներուն, տեղն է գրել՝ իմաստովը ու փառքովը: Մէկը, որուն ողնասխինը չեն կրցած կտրտել տարիներ, լայն իր ծերութիւնը հագրել է հպար- տութեամբ, պիտի ըսէի երջանկութեամբ, իմէ չգիտնայի . . . : Միւսը, զորչախառն իր տրտմու- թեան մէջ որ մինակ տարիքին պստիկ կամ յար- դարանքը չէ ապահովարար, այլ և քիչ մը մո- խիրը սրբազան երազներու, բոլորն ալ պատ- րանքին պատաններովը իրենք գիրենք առեր պառկեր անոր հողին խորը: Ուրիշներ, իրարմէ տարբեր զգայութիւններու հանդէս մը, պարզ՝ իմ աչքերուն, բոլորին ալ ուսերուն սանկ քա- ուորդ մը, երբեմն աւելի զար մը զաժան, տըր- տուած սպասի, սրտեռանդն հաւածուած սրբազան ուխտերու որոնք կը թափն պատանած ըլլալ ինչ որ ուրիշներ կեանք կը կոչեն . . . :

Անմիջապէս վար, ղէպի տղաքը, տարբեր սլացք մը, առոյգ, կորովի, երիտասարդ ձեւերու, որոնց զացուած ըլլալ փառքը հասակին: Սքեմին սա զրկանքին հակառակ, պարեգօտաւոր այդ ճարտարապետութիւնը ունի ուրիշ ձգողութիւն մը, ինքզինքը պարտադրող: Բոլորին զխէն վե- ղաքը որ ստուերուն այդ ղէմքերուն զալուելի- նը, երբեմն զեղնառուն մատաղութիւնը կը փորձէ կրծես հաշտեցնել ապագային, հեռու, մութ բա- ներուն տրտմութեան, խռովքին: Կան որ չեն նա- յիր, կան որ հոն չեն: Կան որ ներսէն կ'արտա- ուեն: Խոնառ ու մեկտ ալիքին մէջը ալօթքին բառերուն, ամէն մէկը իր առաջատան է պար- զեր, իր ուխտերուն, երազներուն ափունքները ղէպի, խորունկ կոկիծին մէջ կենդանի ձեններու- մին որ պատկէ, ըլլալու է իրենց օրերուն, երբ տարիներ վերջը այդ ափունքներուն խրած իրենց մարմինին խեղանքները պիտի մէկտեղեն ու զնն

քառաթևի մը չուէին, նայիլ իսկ վախճալով ծովերուն ուրկէ անցան, ցաւերուն որոնց ծոցը ապրեցան, յոյսերուն որոնք հորիզոնը ձեռքեցին, սուզուեցան անվերադարձ: Մեր օրերուն ո՞վ է հետաքրքրուեր ուրիշներուն ողբերգութեամբը: Ամէն մէկուն համար իրը բաւ է ու կ'աւելնայ անգամ: Երիտասարդ վարդապետները իրարու քով ու մէջ, իրենց ծփուն սեւ սաւաններով վարչամակուած, իրենց վեղարներուն սլացքովը երբ կը թաւալին իբրեւ մեծկակ ալիք մը սպառնալու ետեւի, սպառնալիչ են ու աւելի՜ իրենցմէ:

Տիրացուն կը շարունակէ «ի դէմ Հոգւոյն Սրբոյ» իր աղօթքը: Արեւ ա'լ փառք է ու գեղեցիկութիւն, գարնելով ոսկէ իր վրձինը կամարին ստորազարդերուն, վերաւելով վեղարներուն սլացքներէն ու բարակ հրդեհ մը վառելով ապակիներուն մէջէն ու վրան: Պահն է բռնկումի, դուրսի ու ներսի աշխարհներէն: Աղօթքին բառերը եղբր են իմաստ, հոգի, միջնորդ, լեցնող հակայ կամարը, չորս թիւերը վարժարանին: Ընտանի, ծանօթ, հոգեղէն իրախանութիւն, որուն մէջ անհատները արձակէին իրենց մտածումին արմատները, ծծելու համար հրապոյրն ու յոյզը որ մեր բառերէն կը բխին երբեմն:

Քիչ մը ետեւք, ու քիչ մը հակ (դէպի գետին) կը հետեւի մայր ամէնուն, աւելորդ է ըսել, բոլորէն աւելի արտում: Հեռու, շատ հեռու բաներ կը դողան ինձմէ ներս, ընդմիջող իբր թէ թողուած, որոնց վրայ «յարութեան շունչ մը» ինքնար: Մէկէն՝ զիտակցութեան դաշտին ողորդումը: Ինձի այնպէս կուգայ որ այդ ամէնը, սա աղօթքը, սա պատանութիւնը, սա երիտասարդութիւնը, սա դաժան պայքարը ու սա ծանր, ապերախտ սպասը իմն էին, ապրեր էին իմ մէջը . . . :

. . . Ու կամաց, շատ կամաց որպէս թէ վախճանային գիւրաբեկ ստալին մը բզբառէլէ, անտեսանելի մատներ կ'երկարին իմ թարթիչներուն, իրարու հիւսելու, կարանելու անոնց մեղաւոր ցանցը, ընդդէմ աշխարհին: Դադրած է լոյսը՝ արեւն, ու դիւթքն ու մշուշը՝ ձայնէն: Կուգու՜ պատերը իմ յուշերուն որոնք կ'ընկրկին, հետզհետէ աւելի յստակ դառնալու համար: Հասնումքիւն, որ վիճակ է որքան պատկեր, յոգնութիւն, հանգիստ: Գալիս որոնք զգացումներ, ամուր, յստակ, հոգին համը մեղմիլ ջանացող, այնքան իրաւ իմ շուրջն ու ներսը: Ու վաստակաբեկ, ինչպէս կ'ըսեն, աւելի ճիշդը՝ քաշուած ուժով, անխուսափելի ձգողութենէ մը, իմ գլուխը կը հակի քիչ մը աւելի խոնարհ, ընդունելու . . . փուշէ պսակը իմ ալ կէս դարուն: Ու պարոյր առ պարոյր կ'անցնին իմ ճակատէն սլաքումները ցաւին, մանր սողնուքովը աննահանջ սղոցումին: Ոչ հերոսութիւն ու ոչ համեստութիւն: «Չափում օրեր» մարդը կ'ընեն . . . իմաստուն, լայն, նոյնիսկ մպտուն:

Ձեռ գիտեր ինչու սա փուշէ սաղաւարտին տեսիլքը կը բռնանայ: Ու հաւ անրացատրելի ձեռքորդութիւն մը մտքիս կը բերէ բանաստեղծին տողերը՝

. . . «Ըզարսակ երջանկութեան իմոյ առ ասքս Բո եղեալ
Չոր ի բնութեւ անտեղէ եւ ի գրոյդ ես ընկալայ . . . »

Բանալով ամբողջ օտար, հեռու աշխարհ մը, սիրային տառաման ու ողջակէզ ձեններուն մեր մեծ բանաստեղծներէն մէկուն: Ո՞ր պատրանքին կամ կեկիծին տակ քերթողը գրեց սա տողերը . . . : Անոնց ետին կը յառնէ այդ Պոլիսը, անոր աղջիկները, անոր հոգին մանաւանդ որ այնքան թունդ իսկութեան մը նման կը ծաւալի իմ ջիւղերուն ամբողջ համարներէն . . . : Ո՞վ հեղինութիւնը կեանքին, փուշէ պսակին խոնարհող գլուխը հիմա հանդէս մըն է այլապէս դժնդակ, անժուժելի զգացումներու, տարիներ իմ ներքը տուն տեղ եղած, իմ նեարդներուն ամէն մէկ մաղէն իրենք զիրենք չաղապատող: Գրող ու յիմար նոյն տանն: Քսան տարի այդ երիտասարդը գրեց, երգեց, խաղալատեց ու գերեզման իջաւ որպէսզի դառնայ անկէ . . . իր երջանկութեան պսակը նետելու աղջկան մը ոտքին . . . : Լացընելու չափ տխուր է անշուշտ սա բոմանթիկմը: Եւ սակայն ինչու՞ տարակոյտի մեղմ ժպիտ մը կ'ուրուանայ լման հոգիւս երեսին: Ի՞նչ անթափանց խաւար, ինչ լեռնացած տրտմութիւն է իմ կէս դարը, ուր որքան սեւ բաներ պատ են կայեր, բանաստեղծին միամիտ բոմանթիկմին փոխարէն: Ի՞նչ քնքուշ ձեռք: Ի՞նչ գուժ: Ես չգտայ անոր հետեւերուն (*) վրայէն ոչ իսկ գրական իր ներշնչումները: Իմ գտածը, փափուկ ձեռքերուն տեղ, անողորմ մուրճը ճակատագրին, սալին վրայ իմ երազներուն, կիրքերուն, պատրանքներուն: Իմ գտածը՝ անարգանքը, ուրացումը: Սուտը: Կեղծիքը: Անաստեղծութիւնը: Հովիկն տեղ փոթորիկը: Հոստերուն տեղ արեւուն: Որոնք բաժնին եղան մեր սրտունցին, իմ գտածը՝ Որոնք, անգթութեան, լրբութեան յետանին վրայ անընդմէջ սրտումով լման կէս դարու հասակով: Ի՞նչ շուտ կը մոռնամ սակայն կամ կը կարծեմ մոռնալ: Ժամանակի այդ չափին վերջին մասերուն ես ալ զգացեր եմ ձեռք. իրաւ, բիրտ որ երկարեցաւ ոչ թէ պսակ դնելու, այլ կուրծքս պատռելու, խեղդելու համար հոն թփրտուն կայլակը կեանքին . . . : Տիրացուն անորոշ մըրմունքին մէջէն կը շինուի, գարնանամուտ սուտուն, ամայի ձորի մը կուշտին, իր գլուխը քարի մը վրայ տեղաւորել ջանացող մարդը, մորենի:

(*) Քանի քանի անգամներ եղեր եմ իր Ալեքսանդրին, ասանց շփոթեմ (իմ գտածը պարզէ հոգ մըն էր, հետեւով ծանրաբեկ, բայց . . . հասարակ, որպէս քիչ յիշեցող կայսրը քերթուածին [Ա. Ալեքսանդր Ալեքսանդր] գմայելի պարկեր), ասանց անվիշտութեամբ կը խոսէին ինձի թարմ, նուրբ իրենց մարմիններ լեզուով միայն, բոլորովին տարբեր այն խաղիչ զուգէն զոր ունէին անոնք նոյն քերթուածին մէջ): Մեծ ու իրաւ էր միայն անտարբեր, որուն ստուերներուն մէջ թեւանցիկ քայլերէն հիւսանք իր ուրուին հետ: Ու պարզ էին ծաղկները դարձնալ որոնցմէ ան քաղեց նեկատար իր ստեղծումին: Ու խորհիլ որ հազիւ քառորդ գար մեկ կ'անջրպետէր:

մը թեւերուն ներքեւ իր պտակին սպասող, ցաւին նիզակը սրտին խորամուխ, մինակ ու անօգնական, լքուած բոլոր իր ուժերէն, կը շինուի կարտի, ընդլիւսմի, համակերպումի սուղ տուաման, երբ այդ սպասումին մէջ, Զեւթիմ մէջը հակատազրին, տողանցք ըրին իմ տարիները, ամէն մէկը արեւնոտ իր վէրքերը թրթռուն վարդերու պէս վառման հանած . . . : Նստեցաւ սնարիս: Ո՛չ հոգէս էր, ոչ ալ մահուան հրեշտակ: Ո՛չ աղջիկ, ոչ ալ երիտասարդ, կը շարժէին շրթները, կը թուէր խօսիլ բայց չէի լսեր: Դրա իր տիր հակաիս: Պաղ էր ու իրաւ, կտաւէն այն տառապանքներուն որոնք պարուրեր էին իմ օրերը: Վերցուց: Նայեցանք իրարու: Կը տեսնէ՞ր ինչ որ պղպշակ առ պղպշակ կը բարձրանար իմ մտքին ծովէն: Իմ կարօտները սա սուտ աշխարհէն: Իմ ցաւը իմ ձգելիք բաներէս . . . : Ու ըսաւ, կը լսէի իր բառերը:

— Յիմար, ինչո՞ւ կը նայիս ետ, չուրջդ, առջեկ, եկած է պահը երբ ժամանակը, տեղը զաղրին պիտի: Ո՛վ կտորեց աչքերուդ ծխնիները որպէսզի չկարենաս վեր նայիլ ուր խաղաղութիւնն է միտին ու արեւնին: Տղայ մը չես դուռն: Կը տառապի՞ս վերջնական ազատագրութեան սա հանգրուանին իսկ: Յիմար, որ չես գիտեր թէ կը ներուի քեզի կասկածիլ երկիրքէն բայց ոչ՝ խաղաղութենէն, ազատութենէն: Բայց դուն գիտես որ ուր կը կանչեն քեզ, Ամէն պարագայի, նոյն իսկ ամէնէն վաւերական, անողորք սատանաներուն հետ աւելի դիւրին է լեղու գտնել: Քանի որ միտքը չի կրնար ճամարտութեան դէմ առարկել: Ահա խոշոր կայակը որ մտքէդ վեր կը պաշտայ, աշխարհէն ուղածներդ ամբողջ: Գաւազ, հիմա այդ ցնդող բաներուն հասէն: Զտուաւ քեզի ուղածներդ սա ձեր աշխարհը: Բայց ինչո՞ւ չես տեսներ որ այդ աշխարհը ոչինչ կրնայ տալ արդէն ձեր թշուառ սրտին որուն մեղքը ծնունդին իսկ մէջէն է: Երբ քսանամեկի ճամբայ ինկար աշխարհը նուաճելու, քովդ էի, չուրջդ պէս: Զմիջամտեցի յիմարութիւններուդ, չփախցնելու համար քեզ, կրնայիր հոս ու հոն արցունք մը չորցնել, անցքիդ վրայ, մպիտ մը վառել պարզ սրտերու խորը — բաներ որոնք միայն նկատի կ'առնուին ցաւերու սա ուղկէանի օփունքէն: Հիմա կ'ափսոսաս: Կրնամ մտիկ ընել սա վերջին յիմարութեանցդ ձայնն ալ: Բայց լաւ իմացիլ: Պիտի դամ կրկին: Հաշիւ ունիս տալու: Առայժմ չեմ կրնար քեզի քանի մը կարծ թելադրութիւններ չընել: Մի ըլլար միամիտ, մարդոց անգթութեամբը տառապելու կամ անոնց փառքերովը ջերմանալու, երբ քեզ յոյց եմ տուեր խաղաղութեան պողոտան: Զօրաւոր կապերը որոնք սիրտդ կը կապեն սա աշխարհին, չղթաներ են ոչ ուրիշ բան: պիտի փրթին անոնք: պիտի ըլլան, իրենց կարգին, ուրիշներու չղթաները եւ ատիկա այդպէս մինչեւ ոչ ոք գիտէ ե՞րբ, ո՞ւր: Երբ լսես ձայնը, քայլէ, տղա՛ս, քայլէ: հեռու՛, սա սուտէն եւ փուտէն, թէկուզ դժոխք: որ, վստահ եղիր, աւելի տանելի է քան ինչ որ ահա յիսուն տարիէ ի վեր կը տեսնես քու չուրջդ:

Մարդիկ չինուած են յիմարութեան համար: Պիտի ներքեւ քեզի քու մեղքերդ, ըրածներդ ինչպէս չըրածներդ: Բայց պիտի չներեն քու իրաւութիւնդ, կարգ մը մարդոց գիրն է ասիկա. — տառապիլ գերեզմանէն ալ անդին: Կը հասկընաս . . . :

. . . «Փարսեսա ի մեաց իմոց
Ըզնիկ մարտեան, մոռացութեան»

Կը կարդայ տիրացուն: Զայնը (նստողին) հեռացած է արդէն: Բայց խուժողն է կրկին բանաստեղծը:

«Եւ ոչ համայն գորութեամբ մեռելութեան եւ դամբանին Ամբարութեան իմոյ սիրոյ փոխան ըզուէ քո պաճանջել:»
(Մ. Պէլէկէ—Է. Է.)

ու հետը, սրտայոյզ իր հակատազրիքը, կեանքին հոգեղարմը, եւ դարձը որով աշխարհի երեսին չըսածը, չկրցածը պիտի արտօնուէր ըսել վերջապէս երբ կը ձգէր «հողապատեան» ու «ցուրտ» կայանը, դառնալու վրասորի գարեւաններուն, մտերմիկ թփիկներուն, «հովանոցակներ» ուն որոնց զարնանագիւղ վայելութեանցը ծոցը իրենց տարփանքը կը տարփայնէ մարդեր, մէկը ան՝ որ սիրեկանն էր իր սրտին. միւսը ան որուն չի գրուիր անունը: Ո՛ր, սա յաճախանքը ողջներուն ու մեռելներուն:

Անձուկ ու ցաւ՝ ներսու: Հազիւ կը յաջողիմ համբու ղնել դամբանախոյս ուրուականը եղերերգակ քերթողին երբ կը բուսնի միւս մը, նոյնքան իրաւ: Ա՛ն, որ գերեզմանէն դուրս, թափել է տուած սա արցունքները, պուպրիկ իր թեթեւութեան բոլոր հրապոյրներովն ու խոսովքներովը: Դեղանի աղջիկ: Որ տեսաւ բայց կոյր եղաւ: Զգաց բայց հեռացաւ: Երազեց բայց ինքզինքը յանձնեց . . . : Կրամին ու աշխարհին վարկին: Ու . . . : առաւ իր ալ բաժինը, այդ աշխարհէն, որ արցունքէն աւելի սրտակեղեք ու ահաւոր բան մըն էր սակայն, երբ օր մը, տարիներ վերջը սա հովուերգութենէն, ըրոր շուքին մէջէն իր փառքին, զնել օտարութեան իր երիտասարդութիւնը, անոր անքաւելի մեղքը, այնքան զարհուրելի դիմով մը. — իր մէկ հատիկ պարման աղջկան մարմնովը հող իջնցնելով այդ երիտասարդութիւնը: Ո՛վ անբաւութիւնը մարդոց սիրոյն: Երկար կը թափաթն ուրուականները Միլտիչ Պէշիկմաշլեանի ու Որբուհի Վահանեանի (Տիգրին Տիւսար): Ի՛նչ անկանգնելի թշուառութիւն է մեր միտքը որ չի կրնար ուրուականներ իսկ զիմակալել . . . :

Մեղու մը գիւս կը բերէ իրերու աշխարհին, զոր ուրուականներու պարը կրկին կը ջանայ վերածել մշուշի ու գիշերի: Վախ կայ ծաւիկներու: Զայնը տիրացուն՝ աւելի հոգ, ջերմացած:

. . . Արժանի լինել
Առնել
եւ ուսուցանել յօրնակ բաբեաց
Աստուածատէր լսողաց
(Ալեքսանդր Բլոկ ԼԳ.)

իդեալը փարատուածը պատրանքն է միայն, թարթիկներու տակ բացուածը միշտ մէջային բայց տարօրէն իրաւ, առօրեայ տարածութիւն մըն է։ Որովհետեւ Դոմեար ու անճանկէ բաւել Ո՛չ կամար, ոչ ալ չքեղ ամբուսթիւնը, ու լայն, խաղաղ, զոդար նստածքը փառանգաւորաց վարժարանի քառասնի պարոյրին։ Այլ, տախտակամածը գեղի խոշորկէկ սենեակի մը, ծուռիկ մուռիկ, խոռոչալիւր ու սապատաւոր։ Մեր stuyasունը (զպրատուն)։ Ոչ ամպին, Ոչ իսկ գրասեղան։ Ու մերկ այդ տարածութիւնը եղբաւորող պատեր, որոնց երկայնքին տղաքը, ոտքի, իրենց ձայնին բոլոր փոթորիկովը, վար բերելու չափ խարխուլ առաստաղին քակուած տախտակեղէնը, պոռալու վրայ առաւօտեան աղօթքը,

— Աղաչեմ զանփոփոխելի . . .

Հիմա չեմ կրնար ճշգիւ տարիքը զոր «Իբր պոստ» ունէր իմ կործանած, աղեքեկ գլուխը այդ շատ հեռու օրերուն։ Ոչ ալ կրնամ հաստատել թէ ինչ էր իմ հասկցածը մանկութեան բոլոր գործութեամբը, կատաղութեամբը պոռապուած։ — Ս. Պարթեւեան պիտի գրէր զալարալիւրած, Արշակ Զօպանեան՝ քննարկուած — սա աղօթքէն որ խրքին էր ինչպէս խման ընկողը, ինչպէս կը հաւատարէին գրաբար լուծուած ընող մեծ տղաքը երբ իր ներքին պատեանէն բաժնուիլ չուզող ընկողին միջուկը կ'աշխատէին ազատել փայտիկ երակներէն . . . Դիտեմ միայն որ այդ գլուխը սեփ սե գունտ մըն էր, իմ ուսերուս ճիշդ մէջտեղը, չուքը խոշոր, հեռուէն իսկ զգալի։ Թէ անիկա մէկն էր ես ըսեմ հարիւր, զուք զէքք քանի մը պատկեր, այն լանճերէն կատաղի ու բարբարոս, իրարու հետ զգուշորութիւն ատեն, բայց տարօրէն քաղցր երբ կարօտին, գութին զարկը զգային իրենց ներքը, որքին ու տկարին, անքին ու տառապողին հանդէպ, իմ ընկերները, ինծի չափ թշուառ։ Բայց կը մոռնայինք մենք զմեզ, երբ մեծերուն հասնելու ճիգին մէջ, մեր պուկերը վիքոցի պէս ուռնցուցած և մեր վիզերուն ողորկ պարոյրը ճնշումէն լեցուած երակներուն գիծերովը սիւնաղարդած, կը պոռայինք, միշտ աւելի վեր, հաւանաբար յաճախանքին մէջը մեր կանչերուն, փոթորիկոտ վազբերուն, բլուրէ բլուր, ծմակէ ծմակ, այգիէ այգի, հովի պէս թեթեւ մեր ոտքերուն վրայ թռչնելով պողպատի պէս ձիգ մեր իրանները զէպի լիճը, որ մեր զէմը կը պառկէր, փերթ փերթ ձեռած անապակի պատուաններուն քառանկիւններէն ու կ'ընէինք անոր հեղուկ մարմինին վրայ (Բաղրատունին կը գրէր զար մը առաջ մկանուցին) մեր ձուկի, թռչունի պարը, հեծնելով փրփրաբաշ ալիքներու գաւակին . . . երազելով, դեռ օրուան սեմէն, պահը, իրիկուան արարողութենէն վերջ, մինչև մութերը երկարող մեր խաղերը, գունց ու ժիցիլը, ամէնը՝ աղօթքին մէջ «առաւօտեան», ասոր իւրաքանչիւր բառը խմանելով, փշուր փշուր աղաղանք կաղ սեղանին վրայ օձի իրանը կը պսակէր. . . Այդ գաւազանէն, անոնք՝ մեծերը, սոր-

ված էին երկաթ ծանրութիւնը սա աղօթքին, բոլիկ բոլիկ քրքրուած իրենց կուռնկներուն խաւաքարտ էջերը երբ կը տրամադրէին անոր լիզուիւն։ Եւ սակայն լման դպրոցէն ոչ ոք՝ որ չգիտնար թէ ուրիշ կուզար ատ փորձանքը։ Դոմեար, փոքրերուս համար, հաշտուիլ սա փառաւոր ծեծին ու սուրբ համբաւին որ նարեկին էր արդարօրէն։ Տունը ուր անկէ հատ մը կար, այդ իսկ բարիքով, փառքով, կը դառնար ուխտատեղի։ Բերականգն վերջ Հեգարանը անութիւս ես կ'երթայի stuyasուն, երբեմն զաղտուկ տանելով մեր ալ նարեկը որուն հրաշագործ վարկը կ'անցնէր մեծ հորմէս, անոր հորմէն ալ անդին, ինչպէս կը հաւատէր մամաւ։ Անիկա ամառաբ բժիշկն էր, (աւելի յետոյ, Սրուանձտեանց վարդապետին գրչին տակ պիտի կարգայի մեղագիրը, դեղագիրը), մտած տունը՝ արցունքը Ժպիտի փոխող։ Շուտով սորվէի պիտի քակել անոր պատկերը (հին գիրքերու մէջ սղագրական նշաններ) սերտել։ Չուրի պէս գոց սորվիլ ամէնէն զօրաւոր գլուխները, տղաքերի ցաւերուն, տունն ու տեղը աւելորդ տենդերուն դէմ։ Ու անոնք որոնք մարմինին ճիրաններէն կայանաւոր, «չիլդ» հոգին կ'ազատագրէին։ Ու անոնք որոնք կը բղքէին հարսներուն փորը ամուլ ընող պուկին «խարդաւանանքները»։ Որ մէկը յիշեմ սակայն, Գեղին մէջ այնքան շատ էին մեր ցաւերը ու մեր նարեկը այնքան ամենազօր անոնց բանակներուն դէմ։ Ո՛վ իմ անուշիկ, անօթի բայց այդ ամէնուն հակառակ օգոստոսափառ մանկութիւնս։ . . . Որմէ վերջ, քաղաքը ու իր ալլապէս անդաման թշուառութիւնները։ Ու յետոյ աշխարհը ուր կը մտնէի երիտասարդ ու . . . յիմար, ինչպէս պիտի ըսէր Զայնը շատ աւելի վերջերս։

Աղաչեմ զանփոփոխելից։

— Այո՛ւ։

Յիսուն տարի ետքը, այդ օրերէն, իմ սա վերադարձը զէպ մանկութեան աղօթքը, ո՞չ արդեօք։

Տիրացուն կ'աւարտէ ընթերցումը։ Պահպանիչ։ Տղաք իրենց սեղաններուն, ես իմ վերուծուածներուն։

Ու Զայնը՝

— Յիմար . . .

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Շարունակելէ)

ՊԱՆԴԵՍԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՔԱՍԲԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՑ ՍԱՄԱՐԻԱՆ

Ներկայիս Մաադաշի տեղը որոշապէս ճշգրտւած չէ ու Մաքնա ձերն տակ կապուած կը մնայ Նապլուսի հարաւակողմը գտնուող զիւղի մը և դաշտի մը հետ:

Մեղզան որոշ է որ այժմու Միւրեհն է, ո՛չ շատ հեռու Ուիերայէն ու նոյնպէս քանիցս յիշուած Մաադա, Նուա և Թերսա անուններուն հետ (տես վերը):

Գալով Թերսայի՝ որ ցերեքովմ Ա. Թադաւորէն սկսեալ մինչև Ամրի Թադաւորնիբու բնակավայր եղաւ, անոր տեղը ցարդ կարելի չեղաւ ճշգրտել: Թերսայի՝ Թալուզահի հետ նոյն ըլլալը ընդհանրապէս առաջ կը քշուի: Հաւանաբար ապագայ պեղումներ պիտի գտնեն ճշգրիտ տեղը այս համբաւաւոր քաղաքին որ նշանաւոր էր իր երբեմնի գիրքովը եւ որ հնագոյն ժամանակներէն ի վեր կը գտնուէր շատ բանուկ և կարեւոր ճամբու մը վրայ: Ալեքէմէն Պայզան, խնկապէս վարմանալի է որ այժմու Թալուզան նկատուած երբեմնի այս գեղեցիկ քաղաքը չերևար Ս. Գրոց մէջ:

Այսպէս ուրեմն Սամարիոյ խեցեգիրները աշխարհագրական տեսակէտով մեզի կը բերեն շահեկան ճշգրտումներ հիւսիսի նախկին Թադաւորութեան շուրջ, ուր ի յայտ կուգան Իսրայէլացիներու հնագոյն կեանքի յիշատակները. այսպէս՝ Պեզիզ (Իրզիզ) եւ իր գրացի Ռապպիզը (Ռապէ). Ճիւկալի պաշտաման նշանաւոր վայրը, որ է Ժուլէյ-ճիլ՝ Նապլուսի մօտ և վերջապէս Դիմնադ-Աբրան՝ (Թրպնէ) ուր ցնտուի գերեզմանը ցոյց կը տրուի: Թեպէս՝ որ չէ փոխած իր անունը եւ որուն պարսպներուն առջեւ ինկաւ Աբիմեկէք եւ վերջապէս բաղձաթիւ ալ՝ անուններէ վերջ՝ Արբեւա կամ Թարպանա՝ որ եւս երկուսի յիշած «մեծ գաշտագետներն» բաղձաթիւ աւաններէն մէկն էր:

Շնորհիւ գիտական նորագոյն պեղումներու և տեղագրական խաղաղութեանց, կարելի է ըսել որ Հին Կտակարանի մէջ սկիզբէն ի վեր յիշատակուած տեղւոյ այնքան բազմաթիւ անունները ժամանակի

ազդեցութեամբ հնչական թեթեւ փոփոխութիւններով գտնուած են այսօր, ինչպէս որ Նոր Աւիտի բոլոր անունները իրենց նախնական վայրերուն մէջ կը մնան մինչև օրս: Ս. Գրոց անջնջելի վաւերականութեանը տեսակէտով ալ շատ թանկագին նպաստներ են Սամարիոյ հողի խորերէն գտնուած խեցեգիրները:

2. — ԱՐԲՈՒՆԻ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒՆԵՐԸ

Պր. Reiser-ի կողմէ կարդացուած խեցեգիրները հաշուական պատասխաններ են, որոնք կը յիշատակեն զինի կամ ձեռքի առաքումներ: Նկատելով որ այս խեցեգիրները գտնուեցան արքայական պալատի անմիջապէս մօտերը և Թադաւորական տարեթիւ մը կը կրէին վրանին, ո՛չ մէկ կասկած որ անոնք յատուկ էին արքունի վերակացութեան (intendance royale) հաշուակալութեան. ահա՛ Թարգմանութիւնը թիւ 2 խեցեգրին.

«10 թուին Կատտիյօյը զրկուեցաւ Ազովտ (քաղաքէն). (զրտելի) Ապիպա՛ալ՝ 2, Ահազ՝ 2, Շեպա՝ 1, Մերիպաալ՝ 1»:

Հոս, յատուկ անունները շատ հին կերպարան մը ունին. ամէնէն հետաքրքրականը Մերիբաազն է՝ որ տրուեցաւ Յոֆնա-Թանի որդիներէն մէկէն և զոր Ս. Գրոց խմբագիրները փոխակերպած են Մեֆիբօ շեթի: Խնդիրը գինիի կամ ձէթի կարասներու մասին է՝ որոնք Ազզահ քաղաքէն զրկուեցան Կատտիյօ արքունի վերակացուին: Այս կարասները զրկող այգեաէրերը իրենց անունը վրան արձանագրել տուած էին զրկուած քանակին հետ: Գտնուեցան այլ կարասներու բեկորներ՝ ուր գրուած էին «ընտիր ձէթ» եւ «հին գինի» բառերը:

«Ընտիր ձէթ»-ի (huile fine) պատրաստութեան աւանդութիւնը Սամարիոյ չրջանին մէջ երկար առեմնէ ի վեր պահուած է, վասնզի երբ Գալիլիոյ կառավարիչն էր Յովսեփոս հրեայ պատմիչը, սա կը պատմէ որ Կիսգաղացի Յովհաննէս՝ որուն հետ շատ սերտ յարաբերութիւն ունէր, Փիլիպեան կեսարիոյ և ծովեղբեր ժողովուրդին կը ծախէր, շատ շահաւոր պայմաններով, Գալիլիոյ մէջ աժան գնուած ձէթը: Այս շահաւետ առեւտուրին մենաշնորհը ձեռքէ չը ձգելու, և արժէքը մեծցունելու համար իր ապրանքին, Յովհաննէս այնպէս կ'ուզէր հաւատացնել որ կեսարիոյ հրեաները զրթ-

գոհ էին այդ քաղաքին մէջ պատրաստուած ձէթին որակէն: Յնովսեփոս Պալիկիոյ ձէթը կը կոչէ «ընտիր, լաւ գտուած» ձէթ, որ հաւանաբար կը գործածուէր իրր մարմնոյ օժանելիք, որուն համար կը փնտռուէր ամենէն բնտիր ձէթը:

Ունինք նաեւ «մզուած իւղ» ձեւ որ բոլորովին նոյնն է.

«... և Սողոմոն տալլ Բիրամայ քսան հազար քոռ⁽¹⁾ ցորենոյ և քսան հազար սափոր իւլոյ մզելոյ...» (Պ. Թագաւորութ. Ե. 11):

Այսպէս Ամովս մարգարէ կը նկարագրէ Բորայէլի իշխաններուն մեղկ կեանքը:

Որ ննջէքդ ի զահայս փղսկրեայս,

և փափկանայք յանկաղինս ձեր,

և ուտէք ուլս ի հօտից

և որթս դիեցիկս յանդուց:

Որ կայթս հարկանէք ընդդէմ որնգաց,

զորս իբրև հաստատունս համարեցայք՝

և ոչ անցաւորս:

և ըմպէք պարգեալ զինի,

և անոյց իւղով օծանիք...:

(Ամովս՝ 2. 6):

Հօս, «պարզեալ գինի»ն կատարելապէս կը համապատասխանէ խեցեգիրներուն վրայ կարդացուած «հին գինի»ին: Պալով «ընտիր ձէթ» կամ «անոյց իւղ» հանելու գաղտնիքին, շատ որոշ է: Լեռնաբնակ գիւղացիք ձիթապտուղները ժամանակին ձեռքով կը քաղեն. մինչդեռ ծովեզերքներու բնակիչները՝ որոնք ասանկ գծուաբին գործի մը նուիրուելու համար բաղդատաբար քիչ ժամանակ ունին, կ'սպասեն որ հասունցած պտուղները գետին թափին որպէսզի ժողովն: Ճիշդ այս պատճառով է որ Կրետէի ձէթը անուանի է բաղդատամբ բուն Յունաստանէն հանուած իւղին:

Բաւական չահեկան է նոյնպէս թիւ 63 խեցեգիրը՝ ուր կը կարդանք.

13 (?) բուլիս Եմիսա Բաղափին ղրկածը:

Այս բոլոր վաւերագրերը կը թուին լուսաբանել թէ ինչ կերպով կը կառավարուէր արքունի վերակացութիւնը և գէթ մասամբ հաստատել բոլոր այն տեղեկութիւնները՝ զորս Թագաւորաց Պիրքը մեզի կը հայթայթէ Սողոմոնի իշխանութեան շուրջ, թերևս ուղեւոր ներկայացնել վերակացութեան գրութիւնը:

Թագաւորին, իր պալատին, իր բոլոր

պաշտօնեաներուն և նոյնիսկ իր հեծելազորքերուն պարէնը յաջորդաբար ապահովուած էր տասներկու վերակացուներու իւրաքանչիւրէն, որոնք լման ամիս մը, որոշեալ զաւտէ մը, թագաւորին տանը կը հայթայթէին հարկ եղած պարէնը: Թագաւորաց զիրքը մեզի անուները կուտայ ա'յն պաշտօնեաներուն, իւրաքանչիւրը իր զաւառին անուեով, որոնք արքունի սեղանին պէտքերը կը հոգային: «Եւ էին Սողոմոնի երկոտասան գործակալք ի վերայ ամենայն Խարայէլի, Տալ ռոնիկ արձալի եւ Տալ ռոն մէն մի ամիս ի Տաւոն» (Պ. Թագ.՝ Գ. 8-11): Արքունի քաղաքային ու զինուորական պիտոյից համար առօրեայ սննդեղէնի համար պէտք կար 30 քոռ նաչիհի, 60 քոռ հասարակ ալիւրի, 10 պարարտ եզան, 20 կով արօտական, առանց հաշուելու եղջերու, այծեամ, էշայծեամ ու պարարտ հաւեղէնները (Պ. Թագ.՝ Գ. 22): Տարակոյս չկայ որ բոլոր այս պարէնները միայն երուսաղէմի մէջ չէին սպառեր. Ս. Պիրքը կուտայ նոյնպէս մանրամասնութիւններ, թագաւորի տեղափոխութեան առթիւ զընուելիք զանազան պարէններու մասին: «Նոյնպէս և զգարին և զյարգն երիվարացն և կառամտացն՝ բերէին ի տեղին ուր էր արքայ՝ իւրաքանչիւր ոք ըստ սակի իւրում» (ա'նդ, Գ. 28): Այլուր կը կարդանք. «Եւ էին Սողոմոնի չորս բլուրք (այլուր՝ Պ. Թագ.՝ Ժ. 26՝ քառասուն հազար, ինչ որ գրչագրի սխալ է) մատակ ձիք բ կառս, և երկոտասան հազար երիվարք. և ետ զնոսա ի քաղաքս կառացն, և էին ընդ Սողոմոնի յերուսաղէմ» (Բ. Մնացորդաց՝ Թ. 25): Յայտնի է որ թագաւորը իր արքայական ուղեւորութեանց առթիւ մշտական կերպով իր հետ չուներ իր 1400 կառքերը, իր 4000 կառքի ձիերը ու իր 12000 հեծելազորքը, վասնզի մայրաքաղաքէն դուրս հաստատած էր հեծելազորաց բազմաթիւ կայաններ, պէտք եղած կազմաձևերով, և թէ ինք իշխան էր եփրատէն սկսեալ մինչեւ Եգիպտոսի ծահմանները տարածուող բոլոր թագաւորներուն: Այս կայանները կը կոչուէին արեհարեհեպ (քաղաքս կառաց) կամ արեհ համմիսփեհեք՝ արքունի շտեմարաններու կայաններ⁽¹⁾): Ու այս թիւերը պէտք չէ կար-

⁽¹⁾ Մէկ հոռ փոխառապէս 364 իտար կը կռէ:

⁽¹⁾ Տես իմ Բալմիր, 1939, Հալէպ, էջ 8-9:

ծել երբեք որ չափազանցուած են Սոդոմոնի համար: Կարկառի ճակատամարտին (854 թ. ա.) Աքաար 2000 կառք և 10000 կանոնաւոր զօրք կը դնէ Սալմանաւար Բ. ի դէմ. իր զինակիցներէն Համալի թագաւորը 700 կառք, իսկ Գամաակոսի թագաւորը 1200 կառք կը տրամադրեն նոյն նպատակաւ: Թէեւ այս ցուցակին մէջ Յուդայի թագաւորը չի յիշուիր, բայց շատ հաւանական է որ ասորիստանեան զաւիթները միասին հաշուած են վերոգրեալ երկու թագաւորներու տրամադրածներուն հետ: Արքունի վերակացուներու սպասարկութիւնը նկատի ունէր միայն հեծելազօրքն ու կառքերը, որոնք կը կազմէին բանակին միակ մշտական տարրերը. հետեւեալ զօրք կ'առնուէր պէտք եղած պարագային միայն: Թագաւորէն կենտրոնացած ստանալու իրաւունք ունէին նաև իրոքն ճանչցուած մարդարէները: Երբ Յիզաբել Աստուծոյ մարդարէները կոտորելու ձեռնարկեց, Աքաարի պալատան հազարապետը կամ վերակացուն՝ Արզիու, հարիւր մարդարէ ազատեց, և յիսուն՝ մէկ ալքի, և յիսուն ալ ուրիշ ալքի մը մէջ պահեց ու բոլորն ալ կերակրեց հացով ու ջուրով, որովհետեւ Արզիու երկիւղած մարդ էր, ու մղուած իր պաշտօնին պատաւորութենէն: Ա. Գրական վկայութիւններէն կ'երևայ որ արքունի վերակացուները երկրին բերքերը կը ժողովէին, տասնորդը կը հաւաքէին եւ կ'ապահովէին գանազան վարչութեանց արուելիք կենսանիւթերը: Թէեւ որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին, բայց շատ հաւանական է որ Սամարիոյ արքունի վերակացութիւնը յար եւ նման էր Երուսաղէմի վերակացութեան: Երբ Սամարիոյ մեծ սովը տեղի ունեցաւ, Արզիու վերակացուն էր որ երկրին ամէն կողմը շրջեցաւ գէթ խոտ գտնելու յոյսով, որպէս զի թագաւորին ձիերն ու ջորիները կերակրէ (Գ. Թալ.՝ ԺԷ. 5): Վերակացուն պարտականութիւններէն մէկն էր նոյնպէս հսկել զինիի եւ իւղի հաւաքումներուն վրայ: Կը պատմուի որ (Գ. Թալ.՝ ԺԶ. 9) Իսրայէլի թագաւոր Բաասան սպաննուեցաւ իր հեծելազօրաց սպայ Չամբրիի ձեռքով, այն պահուն երբ ան իր թագաւորութեան մայրաքաղաք Թերսայի մէջ կը գինովնար իր վերակացուն քնակարանը: Տեսանք արդէն որ, արդարեւ, Սամարիոյ արքունի պալա-

տան շրջակայներէն գտնուած խեցեգիրները ծախուած հին զինիի եւ ընտիր իւղի խօսքը կ'ընէին: Ըստ Reisnerի հաշիւներուն, Սամարիոյ խեցեգիրները Աքաարի իշխանութեան 9, 10, 15 և 17-րդ տարիներուն պէտք է գրուած ըլլան, ու այս շրջանին տասնեակ մը արքունի վերակացուներ գործած են Սամարիոյ պալատին մէջ, Աքաարի օրով: Ինչպէս կ'երևայ, Իսրայէլի պատմութեան տեսակէտով շատ թանկագին նպաստներ են Սամարիոյ խեցեգիրները և որոնք լոյսի տակ կը դնեն գլխաւորաբար Աքաարի իշխանութեան օրով Սամարիոյ մեծութիւնը: Որքան ալ քանդուած վիճակի մէջ, այսու հանգերձ, ցարդ տեսնուած աւերակները կը հաստատեն որ հիւսիսի թագաւորութեան մայրաքաղաքը, Սամարիա, հպարտ էր իր ամրական պարիսպներովը, իր պալատներովը, իր մեհաններովը, և իր մասնաւորներու ապարանքներովը, բոլորն ալ կոփուած քարէ շինուած, ու այս բոլորը, իբր հարստութիւն և զօրութիւն, արդիւնքն էին նոյն դարու կատարելագործուած կազմակերպութեանը: Մեղի հասած խեցեգիրները կը հաստատեն որ Սամարիա հասած էր արդարեւ մոտոտր աչքառու զարգացման մը: Սամարիոյ պեղումները աւելորդ անգամ մըն ալ եկան վկայելու թէ որքան ճիշդ են Ա. Գրոց մէջ պահուած յիշատակութիւնները: Աքաար, նշանաւոր թագաւոր մըն էր արդարեւ որ մեծ զարկ տուաւ իսրայէլեան քաղաքակրթութեան: Եւ Ռենան իրաւամբ գիտել կուտայ՝ որ Աքաար Սոդոմոնի հաւասարեցաւ իր միտքի արթնութեամբը ու զայն գերազանցեց իր զինուորական արժանիքներովը: Սամարիոյ պեղումները որքան որ շահեկան, բայց բաւական չեն անոր անցեալ բոլոր փառքը պատմելու, կը սպասուի որ նորագոյն պեղումներ երջանիկ պատահութիւններ ընծայեն երեսն հանելու արքայական գերեզմաններ, ուր կը հանգչին իսրայէլացի վեհապետներ: Կը յուսացուի որ Հարվըրտի համալսարանը պիտի աշխատի լրացնելու արդէն այնքան արդիւնաւորութեամբ սկսած իր գործը⁽¹⁾:

Հալէպ

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(1) René Dussaud: Samarie au temps d'Achab. Syria. Paris. 1925 և 1926:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Պ Ի Ր

Գ Ե Ր . Տ . Կ Ի Ի Ր Ե Ղ . Ծ . Վ Լ Ր Գ . Ի

(ՇԱՐ. ՆԱԽԸՆԹԱՅ ԹԻԻԼԵՆ)

Մատենադարանը ամբողջութեամբ երեւան կը գտնուէր, յատուկ շէնքի մը մէջ, որ երկու առանձին մասերու բաժնուած էր: Առաջին մասի մէջ կը գտնուէին ձեռագիր մատենաները՝ թուով 13,000, զետեղուած հաշակաւոր ապակեփեղկ դարաններու մէջ, թուահամարի տակ եւ ցուցակագրուած: Երկրորդ մասին մէջ կը գտնուէին բոլոր տպագիր գիրքերը, հանդէսները եւ թերթերու հաւաքածոները, բարձրաշէն փայտեայ դարաններու վրայ շարուած եւ նոյնպէս թուահամարի տակ եւ ցուցակագրուած, Ամերիկեան տասնորդական գրութեամբ: Ձեռագրատան մէջ կ'աշխատէին մի խումբ բանասէր երիտասարդներ եւ գրաբարի ուսանողներ, որոնք իրենց ամէն մէկ խօսքին եւ արտայայտութեան մէջ ցոյց կուտային զմայելի խանդավառութիւն եւ նուիրում իրենց աշխատութեան շուրջ: Պրն. Աշոտ Աբրահամեանի աշխատութեան սեղանը ծածկուած գտանք Ձենոր Դլակի ձեռագիր մատենաներով. անոր արիւնաներկ աչքերը եւ ցամբած դէմքը աւելի բան պերճախօս վկայութիւն էին իր բուռն ու բոլորանուէր աշխատանքին: Վանքի տպարանը նոյնպէս Երեւան կը գտնուէր եւ տրուած տեղեկութեան համաձայն՝ եկեղեցականներուն ալ պատեհութիւն կը տրուէր իրենց աշխատանքները հոն տպագրել տալու, ինչպէս հանգուցեալ Դեր. Տ. Մեսրոպ Մազիտրոսի պարագային: Դէորդեան ձեմարանի շէնքը շատ լաւ վիճակի մէջ էր եւ կը ծառայէր իբրեւ միջնակարգ վարժարան Վաղարշապատի ուսանողներուն համար: Այսպէս Ս. Էջմիածնի վանքի նախկին հաստատութիւնները գրեթէ բոլորն ալ դարձեալ կը ծառայէին Հայ Ժողովուրդի օգտին համար, կառավարութեան ղեկավարութեան եւ հսկողութեան տակ:

Մայր Աթոռի եւ իր կազմալուծուած թեմերու եկեղեցական - կրօնական եւ հոգեւոր կեանքի աւերակներուն առընթեր, ծաղկած տեսանք կուտուրական եւ տնտե-

սական աննախընթաց բարգաւաճութիւն մը, որ աւելի բան մխիթարական եւ յուսատու էր ապագայի նկատմամբ:

Ներկայ Հայաստանի բնակչութիւնն է 1,300,000 — 83% Հայ, 10% Ասորայէյճանցի, 4% Ռուս, 1,6% Քիւրտ, եւ մնացեալը՝ ուրիշ ցեղերու պատկանողներ: Ասոնցմէ մօտ 400,000ը քաղաքներու մէջ կը բնակին, իսկ մնացեալները գիւղական շրջանակներու մէջ: Երեւան ունի 205,000 բնակիչ, Լենինական՝ աւելի քան 70,000: Բնակչութեան ընդհանուր աճման միջին թիւն է 3,15%, բարձրագոյնը Խորհրդային երկիրներու մէջ: Ժողովուրդի ընդհանուր վիճակէն յայտնի է թէ՛ ռուսական վերջին յեղափոխութեան բոլոր շրջաններու հուրէն եւ ջուրէն անցնելէ յետոյ հասած էր իր հանգստին — վէրքերը բուժուած, միտքերը խաղաղած, մեծ խանդավառութեամբ շինարարական, արդիւնագործական, գիտական, գրական եւ ուսումնական աշխատանքներու լծուած: Հայաստանի մէջ լոյս ընծայուած լրագիրներու թիւն էր 62, իսկ ամսագրերունը՝ 16: 1939ին հրատարակուած էին 650 նոր հեղինակութիւններ, 4,700,000 օրինակ տպագրութեամբ: Դպրոցներու ընդհանուր թիւն է 1147 եւ դպրոցականներունը՝ 330,000: Դպրոցներէն 889ը միջնակարգ եւ թերի միջնակարգ էին, անոնց աշակերտներու թիւը մօտ 200,000: Մանկապարտէզներու թիւն է 340, իսկ անոնց աշակերտութեան՝ 18,500: Դպրոցներու աճման հետ աճած են նաեւ ուսուցիչներու քանակական եւ որակական կազմը: Վերջին ուսումնական շրջանին անոնց թիւն է եղած 10,900, ասոնցմէ 23% բարձրագոյն եւ թերի-բարձրագոյն, 72,7% միջնակարգ, իսկ 4,3%ը թերի-միջնակարգ կը թութեամբ: Ամենուրեք ուսուցիչները վստահութեան եւ յարգանքի առարկայ են եւ մեծ դեր կը կատարեն ժողովուրդի պետական եւ ընկերային կեանքին մէջ: Անոնցմէ տեղեկացանք թէ, յառաջդիմական մեծ շարժում կայ Հայաստանի

ուսանողութեան մէջ, եւ վստահաբար յառաջիկայ մի քանի տարիներու ընթացքին աւելի բարձր աստիճաններու պիտի հասնի ժողովուրդի ընդհանուր զարգացումը, կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ: Հայաստանի Պետհրատը ամէն տարի հազարաւոր դասագրքեր, թերթեր եւ ամսագրեր կը հրատարակէ, ուսանողներու եւ ուսուցիչներու համար: Երկրին մէջ կը գտնուին 43 գիտահետազոտական հիմնարկութիւններ, 800 գիտական աշխատաւորներով: Ասոնցմէ դուրս կան 6 գիտական ինսթիթիւտներ, 6 ինքնուրոյն բաժիններով, բոլորն ալ կապուած երկրի տնտեսութեան, ժողովուրդի կրթութեան, առողջապահութեան եւ ընդհանուր աշխատանքին: Վերջին տարիներու մէջ հրատարակուած են՝ Սասունցի Դաւիթ, Հայկական խորհրդային ֆուլկլորը, Մանանդեանի Տիգրան Երկրորդ եւ Հռոմը, Մ. Արեղեանի Դուստնական ժողովրդային տաղեր, Դափանցեանի Ուրարտուի Պատմութիւնը, Սերէոսի Պատմութիւնը, Արքահամ Երեւանցիի Պատմութիւնը, Զաքարիա Ագուլիցիի Զեռագիրը, Եզնիկ Կողբացիի Փիլիսոփայական Քննադատութիւնը, Խ. Սամուէլեանի Հին Հայ Իրաւունքի Պատմութիւնը, եւն. Նաեւ Խաչատուր Աբովեանի, Միքայէլ Նալբանդեանի, Յովհաննէս Յովհաննիսեանի, Յովհաննէս Թումանեանի, Պռոշեանի, Պատկանեանի գրական երկերը, Նոյնպէս Ռաֆֆիի, Մուրացանի, Տէրեանի, Յակոբ Յակոբեանի, Աւետիք Իսահակեանի եւ այլոց գրական երկերը: Հրատարակուած են նաեւ երիտասարդ բանաստեղծներու բազմաթիւ աշխատութիւնները: Բացի Պետհրատէն կային 9 ուրիշ հրատարակչական կազմակերպութիւններ: Նախկին Հայ եւ օտար մեծ երաժիշտներու մէջ տիրական տեղ տրուած է Կոմիտասին, որ կ'իշխէ այժմ Հայ երիտասարդներու մտքին ու սրտին վրայ: Նշանակալից բարձրութեան վրայ կը գտնուին մի քանի երիտասարդ նկարիչներ, որոնք ցուցահանդէսներ տուած էին Երեւանի եւ Մոսկուայի մէջ եւ մեծ ընդունելութիւն գտած: Գեղարուեստի եւ զանազան արհեստներու մէջ ալ ընդհանուր յառաջդիմութիւն կայ: Հայաստանի Կուլտուրայի Տունը, իր ընդարձակ սրահներու մէջ, գիտական կարգաւորումով, ցուցադրած էր Հայ տաղանդի փառքերը անցեալին մէջ, եւ

մեծ զարկ կուտայ նոր աշխատութիւններուն իր պարբերական գիտական ցուցահանդէսներով: Այդ ցուցահանդէսներու մէջ կը ներկայացուին նաեւ երկրի արդի գանազան արդիւնագործութիւնները, եւ դասախօսութիւններ կը տրուին նորանոր չափողութիւններ ձեռք բերելու համար:

Աւելորդ չեմ համարիր աւելցնելու նաեւ մի քանի պարզ տեղեկութիւններ արդիւնաբերութեան մասին: Հանքայինի մէջ ընդարձակ տեղ կը գրաւէ քարը, որ կը գործածուի իբրեւ շինութեանիւթ թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ խորհրդային միւս երկրներու մէջ: Արթիկի վարդագոյն տուֆը, կրանիթը, պազալթը եւ Դաւալուի կրաքարը մեծ արժէք կը ներկայացնեն: Յետոյ կուգան պղնձահանքային եւ քիմիական բազմաթիւ արտադրութիւնները, յետոյ՝ բամպակի, մետաքսի, կաշիի, սննդեղինաց, հացահատիկի, մսի, մրգեղինաց, զինիի եւ քունաքի հսկայ արդիւնագործական աշխատանքները: Ելեկտրականութիւնը իր կարգին հսկայական համեմատութիւններու հասած է իր բազմակողմանի օգտակարութեամբ, եւ կը բռնէ նաեւ քարիւղի տեղը: Հողագործութիւնը կը կատարուի խորհրդային Կոլխոզական հիմունքներու վրայ: Դաւառները բաժնուած են առանձին գիւղական շրջաններու, իւրաքանչիւրը յատուկ Կոլխոզական կազմակերպութեան ղեկավարութեան տակ: Ներկայիս 438,9 հեքթար հող ցանքի տակ է: Կոլխոզներու աշխատանքի մասին հետաքրքրուելով տեղեկացայ թէ Արտաշատի Կոլխոզը 1939ին 3,250,000 ռուպլի արժողութեամբ բերք ձեռք բերած է, իսկ Վաղարշապատինը՝ 3,303,000 ռուպլի: Ասոնք կը կոչուին միլիոնատէր Կոլխոզներ: Բերքի առատ արդիւնքը տարուէ տարի կը բարձրացնէ գիւղացիներու բարեկեցութիւնը. անոնք դիւրութիւն կ'ունենան աւելի լաւ բնակարաններու մէջ ապրելու, աւելի լաւ սնանելու եւ հագուելու, եւ ինչ որ ցանկալի է ամենէն աւելի՝ մտաւորապէս եւ ֆիզիքապէս աւելի զարգանալու: Բացի անհրաժեշտ հացահատիկներու մշակութենէն, Հայ գիւղացին ունի այգեգործութեան, պտղամշակութեան, շերամաբուծութեան, բամպակի, ծխախոտի, ճակնդեղի, գետնախնձորի ընդարձակ մշակութեան գործ: Պետութիւնը միշտ մեծ ուշադրութիւն ըն-

ծայած է ժողովուրդի առողջապահական պայմաններու ընդարձակման եւ բարձրացման: Հայաստան այժմ ունի 63 մեծ հիւանդանոցներ, 25 ծննդատուներ, 101 հաստատուն մանկամուրներ, 651 սեզոնային զիւղական մանկամուրներ՝ զիւղական շրջանակներու համար, 65 մեծ դեղարաններ եւ 38 այլեւայլ դեղօրէից կեդրոններ: Այս բոլորէն բաւական փոփոխութիւն յառաջ եկած է արդէն իսկ ժողովուրդի ֆիզիքական առողջութեան մէջ: Ըստ Զինուորական եւ Պետական Առողջապահական Հաստատութիւններու արձանագրութեանց բաղդատական ցուցակներու, նոր սերունդը աւելի լայն ու խորունկ կուրծք ունի եւ աւելցած է սնոր մարմնի միջին ծանրութիւնը եւ հասակի բարձրութիւնը:

Շնորհիւ շինարարական հսկայ աշխատանքներու, այսօրուան Երեւանը, իր հազարաւոր տարիներու կեանքի կրած փոփոխութիւններէն յետոյ, կատարեալ եւրոպական բազաքի մը վերածուած է եւ մին է Նորհրդային Միութեան առաջաւոր կուլտուրական եւ տնտեսական բաղաքներէն: Երջակայ բլուրներու փէշերէն սկսելով Զանգու գետը կը սահի դէպի բազմայարկ շէնքերով ու ծառուղիներով զարդարուած երկտրածիգ լայն պողոտաներն ի վար, որոնց մէջէն կը սլանան ելեկտրաշարժ տրամվայներ: Պողոտաները իրարու հետ կը միանան յարմար միջոցներով մաքուր ու սիրուն փողոցներով: Թաղերուն մէջ կան կանաչադադ բացատաններ, արձաններով զարդարուած հրապարակներ, բուսաբանական եւ կենդանաբանական պարտէզներ: Քաղաքը իր արուարձաններով շրջանակուած է ընդարձակ այգիներով ու պողատաններով: Այս բոլորին վրայ իրենց գմայելի գեղեցկութեամբ կը տիրապետեն Մասիսն ու Արագածը: Բնակարաններու սիրուն շարքերու մէջ յատուկ ուշադրութիւն կը գրաւեն Օփերայի, Գրապալատի, Համալսարանի, Կուլտուրայի տան, Արարատ Թրքատի, Թատրոններու եւ մեծ պանդոկներու գեղակերտ շէնքերը: Քաղաքը ունի 50 ֆապրիքներ, որոնց մեծ մասը կը գտնուի Ղամարլու զիւղի եւ Երեւանի կայարանին միջեւ եւ կը լուսաւորուի երեք առանձին ելեքտրակայաններով: Դպրոցներու թիւն է 42, 20ը տեխնիկա-

կան, 10ը բարձրագոյն եւ միացեալները միջնակարգ: Ունի 40 գիտական հաստատութիւններ եւ 8 զանազան Թատերական շէնքեր: Գեր. Տ. Խաչ Արքագանին հետ այցելութիւն տուինք կարելոր հաստատութիւններուն եւ ամէն տեղ սիրալիր եւ յարգալից ընդունելութիւն գտանք կառավարիչներու եւ պաշտօնէութեան կողմէ, որոնք անձամբ զմեզ առաջնորդելով մանրամասնօրէն նկարագրեցին իրենց հաստատութիւնները ու աշխատանքի մեթոտները: Այս այցելութեանց մէջ մեզ կ'ընկերանար Պրն. Պենոն Ճըրեան, որ Երեւան հասած էր Ապրիլ 25ին:

Յաջորդաբար, երեք շաբաթներու ընթացքին, այցելեցինք Համալսարանը, Պետհրատը, Պետական Ընդհանուր Մատենադարանը, որ ունէր մէկ ու կէս միլիոն հատոր գիրք, Զեռագրատունը, Կուլտուրայի Տունը, Արարատ Թրքաթը, Ֆիզ-Կուլտուրայի կեդրոնական շէնքը, Օփերան եւ Պետական Թատրոնը, Թէրլէմէգեանի իւզաներկ նկարներու Հանդիսասրահը եւ այլ զանազան մասնագիտական հաստատութիւններ: Համալսարանի ընդհանուր վարիչն էր Պրն. Դարեգին Պետրոսեան, Պետհրատինը՝ Պրն. Հայկ Պարոնեան, Ընդհանուր Մատենադարանինը՝ Տիկ. Աղաւնի Ստեփանեան, Զեռագրատանը՝ Պր. Գ. Աբով — բոլորն ալ համալսարանական բարձր կրթութեան տէր, գիտուն, ազնիւ եւ իրենց պաշտօնին նուիրուած անձեր:

Ամբողջ օր մը տուինք Տաճկահայ նոր գաղթավայրերու այցելութեանց — Նոր-Արաբկիր՝ Երեւանէն 3 բիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւմուտք, Նոր-Մալաթիա՝ Երեւան-Աշտարակ խճուղիին վրայ 5 բիլոմէթր դէպի հիւսիս: Անոր գծին վրայ կը գտնուէին Նոր-Սեբաստիա, Նոր-Կեսաբիա եւ Նոր-Թումարգա: Նոր-Խարբերդ՝ 6 բիլոմէթր դէպի հարաւ, Նուպարաշէն՝ 9 բիլոմէթր դէպի հարաւ, բարձր բլուրներու վրայ, Արարատեան դաշտին նայող, Նոր-Բիւթանիա՝ Երեւանի երկաթուղային կայարանին մօտ: Այս գաղթավայրերու բնակիչները, մօտ 30,000, կը զբաղին բամպակի եւ մետաքսի հիւսուածեղէններու, գորգի, կօշիկի ֆապրիքներու եւ աշխատանքներու մէջ: Ունէին նաեւ հողագործական եւ շինարարական այլ եւ այլ զբաղումներ ու կրթական,

հանրային եւ վարչական գործեր: Իւրաքանչիւր գաղութ ունէր իր Մանկապարտէզ-Նախակրթարանը, մանկամսուրը, հիւանդանոցը, դարմանատունը, դեղարանը, հանրային ճաշարանը, թղթատարը, դրամատունը: Բոլորն ալ կը վայելէին ելեկտրական առատ լոյս, աղբիւրի մաքուր ջուր եւ երթեւեկի կանոնաւոր ինքնաշարժի սպասարկութիւն:

Սմեմապատիւ Տեղակալ Սրբազանի կարգադրութեամբ, Ապրիլ 22ին, Գեր. Խաղ. Սրբազան եւ ես պիտի ներկայանայինք Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահ Պրն. Պապեանին, սակայն այդ օրը ինք, անակնկալ գործով, Լեւինական մեկնելու հարկադրանքին տակ գտնուելով, հրահանգած էր որ Հանրապետութեան Ընդհանուր Քարտուղար Պրն. Հրաչեայ Գալուստեան կատարէ ընդունելութիւնը: Իրենց կողմէ ղրկուած ինքնաշարժով որոշուած ժամուն գացինք Կառավարական Բարձրագոյն Պաշտօնատունը: Մուտքին առջեւ մեզ դիմաւորեցին մի քանի հայ բարձրաստիճան ուստիկաններ եւ առաջնորդեցին վեր՝ ընդունելութեան սրահը: Այն տեղ ընդունեց մեզ Պրն. Գալուստեան շատ շնորհալի ազնւութեամբ: Նախ Գեր. Խաղ. Սրբազան եւ ապա ես ներկայացուցինք Պրն. Նախագահին եւ անոր գործակից պատուարժան պաշտօնատարներուն, եւ անոնց միջոցաւ Խորհրդային Կեդրոնական Կառավարութեան, երկու Աթոռներու եւ Միաբանութեանց ջերմ շնորհակալութիւնը եւ երախտագիտութիւնը այն բարեհաջակամութեան համար որ ցոյց տրուած էր հանդէպ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, մասնաւորաբար կաթողիկոսական ընտրութեան հարցին մէջ: Պրն. Գալուստեան փոխադարձ շնորհակալութիւն յայտնեց եւ խնդրեց որ նոյնը յայտնենք մեր Աթոռներու Պետերուն եւ Միաբանութեանց եւ աւելցուց թէ Խորհրդային Կեդրոնական Կառավարութիւնը եւ Հայաստանի Կառավարութիւնը միշտ բարեհաջակամ գտնուած էին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանդէպ. թէ՛ ըստ պետական օրէնքին, Եկեղեցին անջատուած էր Պետութենէն եւ ազատ էր գործելու իր ասպարէզին մէջ, եւ ամէն բաղաբացի, խղճի ազատութեան օրէնքով, ազատ էր դաւանելու իր կրօնքը եւ մասնակցելու անոր պաշտամունքներուն: Գալով Կաթողիկոսի

ընտրութեան հարցին, յայտարարեց թէ ամէն դիւրութիւններ պիտի տրուէին Հայաստանի Կառավարութեան կողմէ, երբ ալ որ տեղի ունենար ան: Իր փափաքին վրայ յետոյ ընդհանուր տեղեկութիւններ տուինք Սուրիոյ եւ Պաղեստինի եւ մերձակայ երկիրներու Հայ գաղութներու եւ երկու Աթոռներու հանրային, կրթական գործունէութեան մասին: Մեր հիացումը յայտնեցինք Հայաստանի Ժողովրդի յառաջդիմութեան համար, եւ վստահացուցինք թէ սփիւռքի հայութիւնը, սրտի անհուն հրճուանքով եւ մեծ զնահատանքով կը տեսնէր զայն եւ կ'ոգեւորուէր իր ազգային հանրային կեանքին մէջ, եւ անհամբեր կը սպասէր Հայրենիք վերադառնալու երջանիկ օրուան: Մեր տեսակցութիւնը աւարտելուն, բարեմաղթութիւններով եւ յարգանքի արտայայտութիւններով բաժնուեցանք պաշտօնատունէն շատ լաւ տպաւորութեան տակ:

Ես առանձին այցելեցի Պրն. Հրաչեայ Աճառեանին իր բնակարանին մէջ, եւ ինք երկիցս Ինթուրիսթ պանդոկը եկաւ: Առողջութիւնն ու տրամադրութիւնը, իր իսկ յայտարարութեամբ, շատ լաւ էր, թէ եւ մէկ աչքի լոյսէն զրկեթ զրկուած: Անուշ ժպիտներով յայտնեց թէ իր ճեղք աշխատութիւնը նոր աւարտած էր եւ պիտի յանձնէր Կառավարութեան տպագրութեան համար: Ատիկա էր բազմաթիւ լեզուներու բաղդատական բերականութիւնը, լեզուագիտութեան համար: Յոյց տուաւ իր Յատուկ Անուանց Բառարանը՝ նոր յաւելումներով ճոխացած զրեթէ ամէն լեզի վրայ: Նոյնպէս Ս. Մեսրոպի կենսագրութիւնը, զոր պատրաստած էր Կառավարութեան փափաքին վրայ եւ լոյս պիտի տեսնէր յառաջիկային, Սուրբ Մեսրոպին ի պատիւ սարքուելիք տօնակատարութեան առթիւ: Մեծանուն հեղինակը զգածուած սրտով իր ջերմ սիրոյ եւ յարգանաց ողջոյնները փափաքեցաւ որ յայտնեմ Ձեր Սմեմապատուութեան եւ Պատ. Միաբանութեան: Գրապալատին մէջ հանդիպեցանք Բրօք. Աբելեանին, իսկ Կուլտուրայի տան մէջ Պրն. Աւետիք Իսահակեանին. երկուքն ալ հետաքրքրուեցան Ս. Աթոռով եւ խնդրեցին որ յայտնեմ իրենց սիրալիք բարեւներն ու յարգանքները Ձեր Ամեն. եւ Պատ. Միաբանութեան:

Ապրիլ 27ին, Կիր., երեկոյն, մեծ բաղդը ունեցանք այցելելու Օշական եւ Աշտարակ զիւղերը, եկեղեցիները եւ սրբավայրերը:

Մայիս 1ին երեւանի մէջ, ինչպէս Հայաստանի ամէն կողմը եւ Խորհրդային բոլոր երկիրներու մէջ, տեղի ունեցան քաղաքային Մայիսեան հանդէսներ իրենց յատուկ շքեղութեամբ: Առաւօտեան ժամը 9էն մինչեւ երեկոյեան ժամը 6ը, հակառակ օդի անսպասու եւ խիստ վիճակին, ամբողջ քաղաքը կը թնդար հարիւրաւոր թափօրներու եւ երաժշտական խումբերու ծայնէն: Այդ թափօրներու մէջ էին Հայաստանի զինուորականութիւնը եւ բնակչութիւնը մեծով ու պզտիկով, քաղաքներու եւ գիւղերու բոլոր հաստատութիւնները, կապիւրքաները, արհեստաւորները իրենց բանւորական խումբերով եւ զարդարուած ինքնաշարժներով, որոնց վրայ սիրուն դասաւորումով ցուցադրուած էին երկրի արդիւնաբերութիւնները եւ աշխատանքները եւ գեղարուեստի եւ արհեստի գործերը: Թափօրներու մէջ էին համալսարանի եւ միւս բոլոր կրթական, գիտական, բժշկական եւ մասնագիտական հաստատութիւններու ներկայացուցիչները իրենց յատուկ դրօշակներով եւ նշանաբաններով: Շքեղ տեսարան մը կը ներկայացնէին ֆիզ-Կուլտուրայի հազարաւոր մարզիկները իրենց զանազան համագեղեստներով:

Այդ օրը երբ այդպէս մեր ժողովուրդի ֆիզիքական, գիտական եւ մտաւոր աշխատանքներու բովանդակ պատկերը կը ցուցադրուէր, մենք՝ ուխտաւորներս, հրմուելով միասին կ'աւաղէինք անոր հոգեւոր կեանքի արդիւնաբերութեան բացակայութիւնը եւ կը հարցնէինք մօրմօքուած սըրտով. «Մի՞թէ աւելի գեղեցիկ եւ աւելի կատարեալ պիտի չլինէին այդ օրուան հանդիսութիւնները, եթէ թափօրներու առջեւէն քալէին նաեւ խաչադրօշ վանականներու խումբ մը, Աւետարանի ձեռքին եւ Ս. Էջմիածինը՝ տապանակացեալ, բահանաներու ձեռքերուն մէջ ուսամբարձ:» — «Աստուծով դա էլ կը լինի մի օր», ըսաւ մէկը հաւատքով եւ մարգարէական շունչով. եւ մենք աղօթեցինք որ դա լինի շուտով:

Մեր վերջին օրերուն, ողբացինք Պրն. Թէրլէմէզեանի դառն կորուստը որ տեղի ունեցաւ Ապրիլ 30ին, հիւանդանոցին մէջ: Մայիսեան տօնակատարութեանց պատճա-

ռաւ մարմինը զմոսուելով պահուեցաւ մինչեւ Մայիս 5ի երեկոյն, այդ պահուն թաղման յուղարկւորութիւնը կատարելու յարգանքի արժանավայել հանդէսով: Մեր մեկնումը նոյն օրուան ծգուած ըլլալով չկրցինք ներկայ ըլլալ յուղարկւորութեան:

Այդ թուականէն շաբաթ մը առաջ Ամեն. Տեղակալ Սրբազանէն խնդրած էի որ ինծի յանձնէ Կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովներու նիստերու արձանագրութեանց եւ որոշումներու մէկ պատճէնը, բերելու եւ յանձնելու Զեր Ամենապատուութեան, որպէսզի ըստ ամենայնի տեղեակ ըլլաք ժողովներու մասին: Նորին Ամեն. ը յարմար տեսնելով այդ խնդրանքս, բարեհաճեցաւ յատուկ աշխատանքով մեքենագրել տալ ամբողջը եւ երկու առանձին պատճեններ կազմելով Մայիս 5ին բերաւ անձամբ Ինթուրիսթ պանդոկը եւ մին յանձնեց Գեր. Խաղ Սրբազանին, Անթիլիաս բերելու, եւ միւսը ինծի՝ Զեր Ամենապատուութեան յանձնելու, մասնաւոր խնդրանքով որ զայն հրատարակել տար «Սիօն»ի մէջ եւ տպագրեալ վաւերացուած օրինակներով ուղարկէք սփիւռքի բոլոր թեմերուն, ի գիտութիւն եւ ի գործադրութիւն պարտ ու պատշաճին: Նոյն օրը վճարեց նաեւ Ինթուրիսթ պանդոկին Գեր. Խաղ Սրբազանի եւ իմ սենեակի եւ սնունդի ծախքերը: Թէ՛ նիւթական այս զոհողութեան համար եւ թէ՛ մեզ շնորհուած ազնիւ հոգածութեան համար մեծապէս երախտապարտ մնացինք Նորին Ամենապատուութեան, որ արդէն լաւագոյն տպաւորութիւնը գործած էր մեր վրայ առաջին օրէն: Իր լաւատես, համբերատար ու անշահախնդիր ոգին յարգելի եւ սիրելի ընծայած էին իր անձը առհասարակ ամէնուն, եւ կասկած չկար որ ներկայ պայմաններուն մէջ ինք միայն պիտի կրնար բաց պահել Ս. Էջմիածնի դուռները եւ անշէջ պահպանել Ս. Լուսաւորչի կանթեպը եւ Մայր Աթոռի նուիրապետութիւնը: Եկեղեցւոյ ամենածանր եւ բարձրագոյն պատասխանատու գործերուն հետ միասին իր վրայ կուտակուած էին Հայաստանի եւ Խորհրդային երկիրներու մէջ այժմ գոյութիւն ունեցող բոլոր եկեղեցիներու եւ վանքերու հոգեւոր, վարչական եւ տնտեսական հոգը — նիւթապէս մի անտանելի եւ բո-

լորովին անբնական վիճակ մը: Ասոր համար շատ իրաւացի է իր պահանջը որ Ս. էջմիածնի վանքի արտասահման գտնուող բարձրաստիճան միաբանները վերադառնան, գէթ ինչպէս ինքը կ'ըսէր, Միացեալ Նահանգներու չորսէն երկուքը, եւ Մերձաւոր Արեւելքէն երկուքէն մէկը, ի գլուխ հանելու, առաջին առթիւ, վանքի վերակազմութեան եւ Հայաստանի եւ շրջակայ երկիրներու վերաբերեալ եկեղեցական եւ հոգեւոր գործերը: Անոնց վերադարձի համար ամէն ապահովութիւն ունէր եւ գրաւոր կերպով ալ հաղորդած էր արդէն իրենց: Այս հարցին մէջ կը փափաքէր ունենալ արտասահմանի ազգային-եկեղեցական կեդրոններու գործնական աջակցութիւնը, բան մը որ քանիցս կրկնեց իր հրաժեշտի խօսքերուն մէջ: Նորին Ամենապատուութեան հետ պանդոկ եկած էին ողջերթի համար Գեր. Արսէն Արքազանը եւ Պրն. Աւետիս Թէրզիպաշեանը, Փարիզի պատգամաւորը, որ օր մը առաջ Երեւան հասած էր Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ ճամբով: Արցունքներով եւ տխուր սրտով բաժնուեցանք Ամեն. Տեղակալ Արքազանէն եւ Գեր. Արսէն Արքազանէն, եւ մեկնեցանք դէպի կայարան Պրն. Պինտոն Ճըրեանի հետ: Ճանապարհին շարունակ մեր դիմացը ունէինք Արարատը, որ կարծես այդ օր մեզ ալ կ'ուզէր տալ իր դարերու սէրը, բերելու իր պանդուխտ զաւակներուն . . . : Երեւանէն մեկնեցանք ժամը 5.30ին, Լենինական-Թիֆլիս գծով դէպի Պաքու, ուր պիտի ստանայինք Իրանեան հիւպատոսի վիզան, վերստին Իրան մտնելու: Մինչեւ Պաքու մեզ ուղեկից նշանակուած էր Պրն. Ռուբէն Ղազարեան: Սարտարապատի դաշտը կտրելէ յետոյ, մտանք Շիրակի դաշտը եւ հասանք Լենինական, գիշերուան ժամը 10.30ին: Կայարանի մէջ գնացքի դադարի պահը օգտագործելով մեր մտքին մէջ նայեցանք քաղաքի վրայ ընդհանուր գաղափար կազմելու համար եւ կենդանացնելու ինչ որ լսած էինք անոր մասին: Քաղաքը ամբողջ ողողուած էր ելեկտրական լոյսերով եւ կը գրաւէր ընդարձակ տարածութիւններ դաշտին վրայ: Մեծ մասը ամբողջութեամբ նոր ի նորոյ շինուած էր, լայն ու երկարածիզ պողոտաներով եւ գեղեցիկ շէնքերով: Մեզի ցոյց տուին երկու եկեղեցիները՝ Ս. Փրկիչ եւ Եօթը Վիրաց: Ցոյց

տուին նաեւ Հսկայ Մանարանը եւ հիւսուածեղինաց եւ պահածոյ մսի գործարանները: Քաղաքը ունէր իր զբօսավայրերը եւ հանրային հրապարակները, արձաններով զարդարուած: Ունէր նաեւ առողջարար աղբիւրի ջուր: Բնակչութեան թիւն էր 70,000: Քաղաքի այս արագ յառաջդիմութեան կը նպաստէ իր դիրքը, լինելով Զուլֆա-Երեւան-Թիֆլիս-Պաքու երկաթուղագծի հանգույցներէն մին եւ մասնաւոր գծով կապուած Արթիքի քարահանքերուն հետ: Ախուրեան գետէն կը ստանայ իր էլեկտրական ոյժը, որ կը գործածուի թէ՛ լուսավառութեան եւ թէ՛ գործարանային աշխատութեանց համար: Լենինականէն անցանք դէպի Սանահին եւ Լոռիի շրջանը: Մայիս 6ին, կէսօրէ առաջ, Թիֆլիս մտանք, եւ օգտուելով 4 ժամուայ դադարէն, ինքնաշարժով կարճ պտոյտ մը կատարեցինք քաղաքին մէջ: Այցելեցինք Հայոց Ս. Ստեփանոս եւ Վրաց Ս. Սիոն եկեղեցիները: Բոլոր եկեղեցիներն ալ, ըստ մեր առած տեղեկութեանց, բաց էին պաշտամունքի համար: Ս. Ստեփանոսը փոքրիկ եկեղեցի մըն էր հայկական ճարտարապետութեամբ, ներսը պատկերազարդ, մաքուր եւ կոկիկ: Սեղանի եզերքին վրայ, ինչպէս դասի խորշերուն եւ պահարաններուն մէջ, շարուած էին մասունքներ, խաչեր, պատկերներ, եւ բարեպաշտ կիներ կ'անցնէին անոնց առջեւէն եւ կը համբուրէին ու կ'աղօթէին: Նոյնը ըրինք եւ մենք: Ժամանակը կարճ ըլլալով փորձ չըրինք քահանան կանչելու, այլ խնդրեցինք այնտեղ հսկող պաշտօնեայէն որ հաղորդէ մեր ողջոյնները: Վրաց Սիոն եկեղեցին գլխաւոր պողոտային վրայ էր, մի շատ սիրուն եկեղեցի, ներսը որմնանկարներով զարդարուն: Պաշտամունք տեղի կ'ունենար երբ ներս մտանք. տեսանք երեք եկեղեցականներ, մէկը կեդրոնը կանգնած փորուրարը վզին բարձր ծայնով կը կարդար, իսկ միւսները դասերուն մէջ կանգնած կ'երկրպագէին: Անոնց կողքին կանգնած էին մի քանի աշխարհական այրեր եւ կիներ:

Զմայլելի էր քաղաքը իր դիրքով ու ընդհանուր կառուցուածքով: Շքեղ էին շէնքերը, մանաւանդ հանրային եւ պետական հաստատութիւնները, հանրային պարտէզները, հրապարակները: Մեծ պողոտաներու մէջ, բացի ելեկտրաշարժ թրամվայ-

ներէն, երկու կողմերու վրայ կ'երթնեկէին նաեւ ելեկտրաշարժ օթօպիւսներ: Ասոնց կողքին մայթերու վրայ գեղեցիկ խառնութներու առջեւէն կը շարժէին մարդկային հոծ բազմութիւններ: Եռուզեռի այս պատկերը, արուարձաններու, ֆապրիքաներու շրջաններուն պատկերին հետ ցոյց կուտային թէ քաղաքը, ինչպէս առաջ, այժմ եւս, աշխատանքի մեծ կեդրոն մըն էր, եւ, ինչպէս առաջ, այժմ եւս բնակիչները ունէին կովկասի ամենէն հաճելի եւ ցանկալի կեանքը: Մեր կարճ պտոյտէն յետոյ վերադարձանք կայարան եւ կէսօրէ վերջ մեր գնացքը մեկնեցաւ դէպի Պարու: Մայիս 7ին, Չորեքշաբթի, առաւօտեան ժամը 9ին, Պարու հասանք եւ Պրն. Ղազարեանի առաջնորդութեամբ գացինք Խնթուրիսթ պանդոկը: Նոյն օրը վիզէի համար միասին ներկայացանք Իրանի հիւպատոսին, որ յայտնեց թէ առանց Թէհրանի Արտաքին Գործոց Անցազրատան հաւանութեան չէր կրնար օտարահպատակներուն վիզէ տալ եւ թէ, հետեւաբար, մասնաւոր ծանօթագրութիւններ կազմելով պիտի ուղարկէր Թէհրան եւ պիտի սպասէր արդիւնքին: Պրն. Հիւպատոսը մեր յատուկ խնդրանքին վրայ անմիջապէս պարատուր տուաւ այդ թուղթերը եւ նոյն օրուան շոգենաւով ուղարկեց Թէհրան, Եւրոպայէն Թէհրան վերադարձող Իրանցի պետական պաշտօնեայի մը ձեռքով: Յաջորդ օրը մենէ բաժնուեցաւ Երեւանցի մեր ազնիւ ուղեկից առաջնորդը՝ Պրն. Ղազարեան, որ ոչ մէկ յոգնութիւն չէր խնայած մեր հանգիստը ապահովելու: Իր ցոյց տուած արտակարգ անձնութիւնը մեր Հայաստանեան անուշ փորձառութիւններէն մին կը կազմէ եւ միանգամայն ապացոյցը մեր Հայրենիքի այժմեան զարգացած երիտասարդութեան բարուց ազնուութեան: Նոյն օրը մեզի այցելեց Թիֆլիսի Հայ Թերթի թղթակիցներէն Պրն. Անդրէաս Սարգիսեան՝ իր հետարբերութեան վրայ տեղեկութիւններ տուինք, իրեն ծանօթ մեր այցելութեան, եւ Մերձաւոր Արեւելքի Հայութեան մասին: Ուրախութեամբ ընդունեցինք նաեւ Պաքուի Աւագ-Երէց Արժ. Տ. Եղիշէ Քհնյ. Թարխանեանը եւ իրեն ընկերացող Պաքուի պատգամաւորներէն Պրն. Սարգիս Սարգիսեանը: Քահանայէն տեղեկացանք թէ Պաքուի եւ

շրջակայից Հայութիւնը առաջուան նման բնակչութեան ստուար մասը կը կազմէ եւ 2¹/₂ - 3 հարիւր հազար, եւ կը գրաւէ կարեւոր դիրք մը քաղաքի վարչութեան եւ արդիւնաբերութեան աշխատութեանց մէջ: Ժողովուրդի կրօնական զգացումի եւ եկեղեցասիրութեան մասին մխիթարական տեղեկութիւններ տուաւ: Յոյս ունէր որ ի մօտոյ պաշտամունքի համար պիտի տրամադրուէր քաղաքամիջեան մեծ եկեղեցին: Անձամբ դիմում կատարած էր ինք Պաքուի քաղաքապետին եւ ան ալ բարեացակամութեամբ խոստացած էր գոհացում տալ իր խնդրանքին: Մայիս 14ին, վիզէի արտօնութիւնը եկած ըլլալով հիւպատոսին, 17ին, Շաբաթ, ժամը 4.45ին «Շահումեան» կոչուած շոգենաւով մեկնեցանք Պաքուի նաւահանգիստէն: Գիշերը կտրեցինք Կասպից ծովը եւ յաջորդ օրը առաւօտեան ժամը 9ին հասանք Փէհլէվի: Յամար ելլելով գացինք մաքսատուն եւ գոյից եւ անցազրերու երեք ժամ տեւող քննութիւններէն վերջ ինքնաշարժով ճամբայ ելանք դէպի Թէհրան՝ Ռաշտ-Ղազվին ճանապարհով: Գիշերային տաժանելի ճամբորդութենէ մը վերջ Թէհրան հասանք յաջորդ առտու ժամը 4ին: Ես քրոջս հիւր գացի, Պրն. Ճըրեան՝ իր բարեկամներուն, իսկ Գեր. Տ. Սաղ Սրբազանի բնակութեան համար տրամադրուեցաւ Թէհրանի ժամատան սրահը: Մայիս 20ին, երեկոյեան ժամերգութեան պահուն, Թէհրանի եկեղեցական դասը «Հրաշափառ»ով պատուեց Գեր. Սրբազանը եւ յետոյ եկեղեցիէն առաջնորդուեցաւ իր բնակարանը ուր եղաւ պատշաճ ընդունելութիւն: Յաջորդ օրը ես ներկայացայ Անգլիական եւ Իրաքեան հիւպատոսներուն վիզէի համար: Երկուքն ալ, Իրաքեան խռովութիւններու ստեղծմամբ, ծանօթ անկարելիութիւնը պատճառելով խորհուրդ տուին որ ժամանակ մը սպասենք մինչեւ որ ճանապարհները ապահովուէին: Մայիս 22ին, Հինգշաբթի օր, երեկոյեան ժամը 4ին, եկեղեցւոյ բակին մէջ ներկայ գտնուեցանք թէյասեղանի մը, որ Թէհրանի եկեղեցասիրաց Կանանց Միութիւնը սարքած էր ի պատիւ պատգամաւորներուս: Ներկայ էին քահանայ հայրերը, Խորհրդարանի Հայ անդամները, Համայնական Խորհուրդի, Բարեգործականի Մասնաճիւղի, Եկեղեցեաց Հոգաբարձութեան եւ զանազան

Միութիւններու անդամները, «Ալիք» եւ «Վերածնունդ» թերթերու խմբագիրները եւ գործակիցները եւ այլ պատուաւոր տիկիւններ եւ պարսններ: Եղան ճառախօսութիւններ զանազան վարչական մարմիններու կողմէ որոնց պատասխանեցինք մեր փակման խօսքին մէջ, եւ բոլոր ներկայ հանդիսականներով յոտընկայս մաղթանքներ րրինք Իրանի Վեհափառ Կայսեր, Վսեմ. Գահաժառանգին, կայսերական ընտանիքին եւ Կառավարութեան համար: Ներկայից բաղձանքին եւ հրաւերին վրայ Գեր. Տ. Խաղ. Արքազանը յանձն առաւ պատարագել հետեւեալ Կիրակի օր, Մայիս 25 ին, իսկ եւ՝ Սպահանէն վերադարձիս: Մասնաւոր կարգադրութեամբ բախտը ունեցայ յարգանքի այցելութիւն տալու Իրանի Բարլամէնթի Վսեմ. Նախագահին իր ապարանքին մէջ: Նորին Վսեմութիւնը Իրանի մեծագոյն պետական ղէմքերէն մին է եւ կը վայելէ ժողովրդի բոլոր տարրերու վստահութիւնն ու յարգանքը: Խօսելով իրանահայութեան մասին մասնաւոր շեշտով յայտնեց թէ իր ընդարձակ ճամբորդութեանց մէջ ոչ մէկ տեղ հայութիւնը այնչափ երջանիկ գտած էր որչափ Իրանի մէջ: Անցեալ ու ներկայ իրականութեան լոյսին տակ յայտնուած այդ ճշմարտութիւնը հաստատելով իմ կողմէ, անոր քով աւելցուցի միշտ գնահատուած այն միւս ճշմարտութիւնը թէ հայը ուր ալ որ գտնուի իր հայրենիքէն դուրս՝ Իրանը կը սիրէ իր հայրենիքին պէս իսկ երբ Իրանցի է՝ կը սիրէ գերազանցապէս: Նորին Վսեմութեան բարձր ներկայութենէն բաժնուեցայ սքանչացումով: Իրանի հարազատ ու հանճարեղ զաւակ, երկրին մէջ սնած ու զարգացած, ուժեղ եւ միեւնոյն ժամանակ բարի ու ազնիւ նկարագրի տէր, կենդանի լուսաբանութիւնն էր այն հրաշքին թէ ինչպէս Իրան մեծն Կիրոսէն վերջ իր դարերու ալեկոծ կեանքին մէջ կրցած էր պահել իր ազատութիւնն ու անկախութիւնը՝ հասնելու համար այսօրուան վերածնութեան: Արքազան Հօր պատարագէն երեք օր վերջ ես մեկնեցայ Թէհրանէն, եւ Մայիս 30 ին հասայ Նոր-Ջուղայ 33 տարիներու երկար բացակայութենէ մը վերջ: Ս. Ամենափրկեան վանքի Տաճարի մուտքին առջեւ ընդունուեցայ Իրանա-Հնդկաստանի թեմի Կրօնական Խորհուրդի Արժանապատիւ քա-

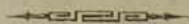
հանայ հայրերու, Նոր-Ջուղայի Համայնական Խորհուրդի եւ Եկեղեցեաց Հոգաբարձութեանց Պատ. Անդամներու կողմէ: Տաճարի մէջ աղօթելէ յետոյ առաջնորդուեցայ վանքի ընդունելութեան սրահը, ուր առաջին անգամ առիթը ունեցայ Նոր-Ջուղայի քահանայական դասուն եւ հայ հասարակութեան պատ. ներկայացուցիչներուն տալու Մայր Աթոռի եւ Ջեր Ամենապատուութեան օրհնութիւններն ու պատգամները: Պատ. Կրօնական Խորհուրդի բարեհաճ կարգադրութեամբ յաջորդ հինգ շաբաթներուն բնակեցայ առաջնորդարանի շէնքին մէջ ուր կը բնակէր նաեւ Գեր. Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Իսահակեան: Կիրակի եւ տօն օրերուն պատարագեցի ու քարոզեցի եօթը թաղերու եկեղեցիներուն մէջ հաւատացեալներու խումբն բազմութեան առջեւ: Այցելութիւն տուի Սպահանի Վսեմ. Կառավարչին եւ Ոստիկանապետին իրենց պաշտօնատանց մէջ եւ սիրալիք ընդունելութիւն գտայ: Երկու բարձրաստիճան պաշտօնականներն ալ իրենց ցեղին յատուկ ազնուութեամբ օժտուած անձնաւորութիւններ էին եւ լաւագոյն զգացումներով արտայայտուեցան իրենց հայ հայրենակիցներու նկատմամբ: Անոնց ազնիւ ու անկեղծ զգացումներուն համար յայտնեցի մեր եւ Ջուղայեցոց ջերմ շնորհակալութիւնները, միեւնոյն ժամանակ վկայ հանդիսանալով անոնց փոխադարձ սիրոյն եւ յարգանքին: Այցելեցի ազգային վարժարանները, որոնք այժմ կը գտնուին կրթական նախարարութեան հսկողութեան եւ ղեկավարութեան տակ: Այցելեցի նաեւ Ս. Կատարինեան երկսեռ որբանոցը եւ Յովսէփ Պօղոսխանեան հիւանդանոցը, երկուքն ալ Ջուղայեցոց սրտին շատ մօտիկ: Նկատելի էր որ բոլորն ալ կը հետաքրքրուէին այդ հաստատութիւններով եւ նախանձախնդրութեամբ իրենց խօսքն ու խորհուրդը կ'ուզէին հասցնել վարիչ մարմիններուն որպէսզի, ինչպէս իրենք կը մեկնէին, «անոնք ըլլան իրենց անունին արժանի տիպար ու արդիւնաւոր հաստատութիւններ»: Յայտնի էր միեւնոյն ժամանակ որ վարչութիւնները, գիտակից իրենց պատասխանատուութեան, կարելին ի գործ դնելու պատրաստ էին միշտ գոհացում տալու ժողովրդի արդար բաղձանքներուն ու պահանջին:

(Եւրոպայէն)

ԵՕԹԱՆԱՍՆԱՄԵԱԿ

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆ. Տ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ՆՇԱՆԵԱՆԻ,

ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ Ս. ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅՍ

12 Հոկտեմբեր, Վարազյ Ս. Խաչի տոհմ, ծննդեան եօթանասնամեակն էր Ս. Արքուդյա Գանակալ Տ. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպս. Նշանեանի: Եկեղեցական արարողութեան վերջ, Ս. Յարութեան Տանարեն դարձին, համադիսաւոր բափօրով պատրիարքարան առաջնորդուեցաւ Ս. Հայր, ուր վանուցս Լուսարապետ Գեորգի Ս. Կիւրեղ Մ. Վրդ. Խաչիկեան, լսուուն Միաբանութեան իր խնդակցութիւնը լայնեց Նորին Ամեն. մաղբերով առողջ եւ երկար տարիներ:

Միաբանութեան միանամուռ փափաքն էր հանդիսաւոր կերպով տօնել այս եօթանասնամեակը, սակայն Նորին Ամենապատուութիւնը նկատի ունենալով ժամանակն ու իր աղետները, մերժեց իր անձին տուրջ ըլլալիք տեւե հանդիսութիւն: Միաբանութիւնը յակամայս համակերպեցաւ, աւելի բախաւոր օրերու վերապանելով իր յարգանքի տուրք հանդէպ Նորին Ամենապատուութեան, որուն կիսադարեան կեանքը, շնորհօք եւ արդիւնաւորութեամբ լեցուն, այս Ս. Ռւսիին բարիքին շուրջուած:

Մեսառուչ, բայց գեղեցիկ բան մը կայ այս եօթանասուն տարիներու ետին. սուրբ ժառանգութեան մը ի սպաս դրուած: Եւ այդ Ռւսիսը ոչ միայն կը սրբագործէ կեանք մը, այլ նաեւ աւետարանական մեծվայելչութիւն մը կուտայ անոր: Այս պարագան մեսառուչ եւ գեղեցիկ ըլլալէ աւելի բան մը կը դառնայ Ս. Յակոբայ անձնիւր Ռւսիսեային համար, երբ յիսուն տարիներու երկայնքով մտածէ իր եւ զինք կանխող կեանքներու մասին, սրբազան պատրիարքի նամբուն վրայ, որ իրենն է, եւ որ ուրիշներունը եղաւ եւ պիտի ըլլայ:

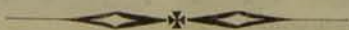
Նորին Ամենապատուութիւնը, ինչպէս

ըսինք, կիսադարեան Ռւսիսաւորն է այս Ռւսիսին, յամառ, աննահանջ բոլոր անոնց դէմ որոնք պատրուեցան կեանքին: Եւ գեղեցիկ ալեւոյրը, պսղաբերձ այս աւունը որ Նորին Ամենապատուութեանն է այսօր, իր եօթանասուն տարիներու բարձունքին վրայ, աւելի բան սիրելի է: Իր կեանքը արագորումը եղաւ հայ եկեղեցականի աւանդական մտապահութիւն, օժտուած այն անբացատրելի յասկութեամբ, որով մէկը պահպանելով հանգերձ կարգի մը, ասպարեզի մը, կ'ըլլայ անկէ աւելին: Մեսրոպ Սրբազան իբրեւ այդ կ'ապրի հազարներու յիշողութեան խորք:

Ս. Արքուդյ Միաբանութիւնը կ'ուզէր այս եօթանասնամեակին մէջ փառաւորել արժանաւոր եւ հաւատարիմ Միաբանը այս Ռւսիսին, անձով եւ անձին մէջ փառաւորելու իր իսկ կոչումը, Արքուդին հաւատարմօրէն ծառայելու Ռւսիսը, որ տակաւ կը տօնուի նորաքեփ ականջներու, փոխանակ ըլլալու խորհրդածուած կամք մը հազարներու համբոյրներէն մաշած այս սրբավայրին մէջ, ի փառս Աստուծոյ եւ մեր ցեղային արժեքներուն:

Նորին Ամենապատուութեան ծանօթ համեսութիւնը, նոյնքան փափուկ զգացումներով ժամանակի չարիքին ի տես, իրաւացի չղատեց այս հանդիսադրութիւնը, քողով որ մենք մեր հոգիին մէջ զգանք զայն անոյշ եւ անաղմուկ, ինչպէս եղած է կեանքը Նորին Ամենապատուութեան:

Մաղբենք որ Տերը տակաւին երկար եւ քաջողջ տարիներ պարգեւէ Նորին Ամենապատուութեան, կարենալ պատկելու բոլոր ակնկալութիւնները Ս. Արքուդյ վերանորոգուած կեանքին:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՍՐԱՍԶԱՆ ՏԵՂԱԿԱՆԻՆ ՀՆՈՒԳԻՐԸ

Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղակալ Ս. Գեորգ Ս. Արքեպիսկ. Զեօրեֆեան, Երեւանէն, 10 Հոկտեմբեր 1941 րուակիր հետեւեալ հեռագիրը ուղկած է Ս. Արքեպիսկ. Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր.

«Փութով մեզ զրկեցէ՛ք ժառանգաւորաց Վարժարանիդ ընդունելութեան պայմանները: Աշակերտներ պիտի զրկենք»:

ՏԵՂԱԿԱՆ ԶԻՐԻՔԶԵԱՆ

Սրբազան Պատրիարք Հայր պատասխանեց յիշեալ հեռագրին ու հապտղեց խնդրուած տեղեկութիւնները այդ մասին:

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԻԶ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ
ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

Ս. Յարութեան Տանարին մէջ Հայոց սեփական, եւ հայկական նահապետութեան իր ուսագրաւ յօրինուածով Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցին ծանօթ է բոլոր անոնց՝ որոնք իբրեւ ուխտաւոր՝ զիսէն երուսաղիմը:

Ս. Արքեպիսկ. փրկելու համար կարելի վստահեմ այս հայկական գեղեցկութիւնը, տարիներ առաջ յաջողեցաւ ստանալ պետական վարչութեան, վերանորոգման անհրաժեշտ աւանդութիւնը: Վերանորոգման արգիւնքը ամեն կերպով լաւ եղաւ: Եկեղեցին ամբողջովին նորոգուեցաւ սրբաւար մարմարով: Վար տունը լեցան բոլորն ծեփերը, եւ եկեղեցին երեւան եկաւ իր բարեղեմ գեղեցկութեամբ: Վայսաֆանդակ խաչկալներն ալ փոխանակուեցան ֆարէ երկու նոր խորաններու խաչկալներով, հայկական ոնով: Իսկ ասիւնաններն ու դասերը տշանակուեցան բոնգէ բազիկներով:

Կը մնար այս գեղեցիկ եկեղեցին զարդարել նկարներով, քէ՛ իբրեւ իրաւունք եւ քէ իբրեւ կրօնական անհրաժեշտութիւն: Այս նպատակաւ Ս. Արքեպիսկ. հրաւիրուեցաւ Պ. Օճիկ Աւետիսեան տաղանգաւոր նկարիչը, ուսած Վիեննայի Կրօնիք արուեստներու պետական վարժարանը, եւ ապա Հոռովի գեղարուեստից բարձրագոյն ակադեմիան: Յայնի այս արուեստագէտը, որ յաջողած բազմաթիւ նկարներ ունի, վստահ եմք քէ պիտի կրնայ հայ ոնին մէջ գեղեցկացած Ս. Գր. Լուսաւորչի եկեղեցիին արուեստի այս բաժինը լիովին գոհացնել: Յաջողութիւն կը մաղթեմք իրեն:

ՏՕՆ ԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ 11 Հոկտ. Եր. — Տօն Գեորգայ զօրավարին. — Երէկ երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը, ըստ սովորութեան, կատարուած էր Ղըդտոց Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ: Այսօր, առաւօտեան ժամերգութիւնը ի Ս. Յակոբ կատարելէն յետոյ, Միաբանութիւնն ու աշակերտութիւնը, զխաւորութեամբ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ի գնաց Ղըդտոց Ս. Գեորգ եկեղեցին մատուցանելու համար Ս. Պատարագը: Քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ. ցոյց տալով հոգեկան այն քաջութիւնը որով սուրբը կրցաւ անարգել հեթանոս աստուածներու պաշտամունքները:

— Երեկոյին, Վարագայ Խաչի տօնին առթիւ, զխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Միաբանութիւնը «Հրաշմիտ» յով հանդիսաւոր մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, որմէ յետոյ կատարուեցաւ կիրակմտից ժամերգութիւնը եւ նախատօնակը, Հայոց վերնատան մէջ:

✱ 12 Հոկտ. Կիր. — Տօն Վարագայ Սրբոյ Խաչին. — Ամբողջ Միաբանութիւնն ու աշակերտութիւնը առաւօտ կանուխէն, զխաւորութեամբ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ի, հանդիսաւոր երթով Ս. Յարութեան Տաճարը գնաց: Հայոց վերնատան մէջ առաւօտեան ու գիշերային ժամերգութիւնները կատարելէն վերջ, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին լիբայ: Պատարագեց ու քարոզեց Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., ցոյց տալով թէ Քրիստոսի խաչը խորհրդանշանը եղաւ Աստուծոյ սիրոյն մեծութեան: Եւ թէ սիրոյ այդ խորհրդանշանը յայտնութիւնն էր միւսնոյն ժամանակ Աստուծոյ սրբութեան եւ արդարութեան:

Ս. Պատարագէն վերջ, Միաբանութիւնը, զըխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որ ներկայ էր Ս. Պատարագի սկզբնաւորութիւնէն սկսեալ, զէպի վանք վերադարձի տահուն, ճամբան թափօր կազմած եւ «Նշանաւ ամենայաղթ խաչի քո Քրիստոս» երգելով Պատրիարքարան ելաւ, ուր, Լուսարարապետ Հայր Սուրբը, Վարագայ Խաչի տօնին առթիւ, արեւատութիւն մաղթեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որուն ծըննդեան 70 ամեակը եւ Ս. Աթոռոյս մէջ իր միաբանական կեանքին 55 ամեակն էր: Նորին Ամենապատուութիւնը զգաժուած բառերով յայտնեց իր շնորհակալութիւնը, յիշեցնելով որ ինք՝ «անցեալ զաւուրք», պատասխանատու այս պաշտօնին ծանրութիւնը սիրով պիտի կարենայ կրել, միմիայն սրտանուէր գործակցութեամբը Միաբանութեան բոլոր անդամներուն: — Պատուասիրութիւնէն վերջ ամենքը մօտեցան ի համբոյր Նորին Ամեն. Ս. Աջոյն՝ երջանիկ տարինեւրու մաղթանքով:

✱ 13 Հոկ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ., յիւ գնայր Յիսուս ի Տաճարի՝ ընթարանով: Գոյց տուաւ, թէ ամէն քրիստոնէսայ իր կենցաղովը այնպիսի ընթացք մը պէտք է ի յայտ բերէ, որ

կարենայ Աստուծոյ տաճարին՝ աշխարհին մէջ, համարձակորէն չըջիլ, որպէսզի չնախատուի Քրիստոնէութիւնը հեթանոսներու մօտ, և որպէսզի նաեւ չստիպուինք օւրանալ մեր Տէրը:

✱ 25 Հոկտ. Եր. — Մերոց Թարգմանչաց Վարդապետաց մերոց Մեսրոպայ, Եղիշի, Մովսէսի երբողին, Գուրգի անյալը փխխտփայլին, Գրիգորի Նաւեկացոյն եւ Նեքսէի կայեցոյն: — Երէկ, երեկոյեան ժամերգութիւնէն վերջ կատարուած էր նախատօնը Մերոց Թարգմանչաց: Այսօր, ի Ս. Յակոբ, Ս. Պատարագը մատուց Նոգ. Տ. Արթուր վրդ., որ և քարոզեց «Որք զարգարեցին տնօրինաբար զիմաստս Անեղին» քնարանով: Ըստ, թէ հակասական կը թուի սա օրերուն Թարգմանչաց տօնը, երբ եկեղեցւոյ խաղաղ միջնորդակէն անդին կեանքը պայքարի մէջ է: Եւ սակայն պատմութեան մէջ սուրբ քաղաքակրթութիւն չէ հիմնած: Պատմութիւնը հանդիսարանն է անոնց որոնք տաճարներ կը կանգնեն, մշակոյթներ կը ստեղծեն, քաղաքակրթութիւն կը հիմնեն: Եւ զարեւու ընդմէջէն իսկ քաղաքակրթութիւն, աշխարհի սուրբ կեանքի գրիչին փոխակերպեցին և անեղին խնամք քերին հոգիներուն:

✱ 2 Նոյեմ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Քարոզեց Նոգ. Տ. Եղիշի վրդ.: «Զուր օրերմն վատապէի, յոչինչ ետու զգործութիւն իմ» քնարանով: Ճշգրիտ վերջ լեւ Քրիստոսի զարեւու մէջէն յուսահատութեան, բարեբարութեան, հոգեկան, իմացական արժէքներու ընկերութիւն չըջանները, լուսաւոր դարերու հակադրաբար, ցոյց տուաւ թէ ներկայ դարը հոգեկան արժէքներէն ընկերութիւն չըջան մըն է: Վասնզի մարդիկ, գիտուններ, ընկերաբաններ փորձած են չորիկոնը իրենց խռատութեան, կը խուսափին Գերագոյնը ճանչնալու ճիշդէն, սարսափելով իրենց անկարողութենէն և կամ գոհանալով իրենց մտքին հրաշքովը:

✱ 9 Նոյեմ. կիր. — Գիւտ խաչ. — Երէկ, «Զբաւաւորի հանդիսաւոր մօտաբէն վերջ, երեկոյեան ժամերգութիւնը և Գիւտ Խաչի նախատօնակը կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարին կից հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ, նախապատկանութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր. Այսօր առաւօտ, թէ՛ ժամերգութիւն և թէ՛ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ նոյն եկեղեցւոյն մէջ, խուռն բաղմութեան ներկայութեան: Ժամերգութեան «Հարց» չարականի երգեցողութեան ընթացքին, Քրիստոսի խաչին մատուցը եկեղեցւոյ Ս. Սեղանէն փոխադրուեցաւ և զտօնակութեան խաչին դանուած տեղւոյն վրայ, որ մօտ է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին: Յաւարտ Ս. Պատարագի, մեծաւոր թափօր կատարուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ երեցո զարծմամբ, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Բ

✱ 8 Հոկտ. Դշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Սեւոյեան իր տիկնոջ հետ, Լիբանանի օդափոխութենէն իրենց վերադարձին երուսաղէմէն անցնելով, այցելեցին Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր. — Նորին Ամենապատուութիւնը Երուսաղէմէն ընդունելութիւն մը ըրաւ պատուական հիւրերուն, որոնց հետ առիթ ունեցած էր տեսնուիլ Լիբանանի մէջ և այցելել Ազունիէի Ազգ. Բուժարանը: — Ամեն. Ս. Պատրիարք Նայրբ իրենց հիւրերու կարգեց Աւագ-Թարգմանի փոխանորդ Նոգ. Տ. Գրիգոր Արեղայ Սահակեանը, որպէսզի առաջնորդէ զիրենց այցելելու Ս. Յակոբեանց Սայր-Տաճարը, Ս. Աթոռոյ միւս Հաստատութիւնները, ինչպէս նաեւ քաղաքի եւ զուրի տնօրինական և պատմական Սրբավայրերը:

✱ 9 Հոկտ. Եշ. — Տնօրէն Ժողովոյ անդամ Նոգ. Տ. Գեորգ վրդ. ձանսեան միամետալ արձակուրդով մեկնեցաւ Լիբանան և Սիւրիա:

✱ 21 Հոկտ. Դշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նայրբ, հետն ունենալով առժամեայ զրեանապետ Նոգ. Տ. Սերովբէ վրդ., Բամազանի պայրամի առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ քաղաքի խալամական Բարձր Ժողովին, և տեղւոյ իսլամ Աւագանիէն քաղաքապետ Մուսթաֆա Պէյ էլ-Խալաթին, Օգնական Զիֆ-Սէք-Երէմի Բուշի Պէյ Ապտէլ Հասիին, Իսմայիլ Պէյ Հիւսէյնիին և նախորդ քաղաքապետ Բաղդադ Պէյ Նէշաշիլին:

✱ 22 Հոկտ. Դշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր այցելեց Գաւրիէէն Կէֆրէ Պէյ՝ որդին՝ Աղնուաշուք Տիգրէ Աննա Ն. Պաշտոն Դալի Փաշայի:

— Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր այցելեցին Աղն. Տէր և Տիգրէ ձանիկ Զաքըր:

— Տես միջօրէի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր այցելեցին Գահիրէէն Աղն. Տէր և Տիգրէ ձանիկ Օհանջանեան և Տիար Դասպար Իքէքեան: — Բոլոր յարգելի հիւրերն ալ Նորին Ամենապատուութեան կողմէ ընդունուեցան Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ և մեծարուեցան Հայաստանի գինիով, զոր երեանէն հետը բերած էր Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.:

✱ 23 Հոկտ. Եշ. — Կէսօրին, Աղն. Տէր և Տիգրէ ձանիկ Զաքըր Քինկ Տէյլիւ Օթէլին մէջ ճաշասեղանով պատուեցին Ամեն. Ս. Պատրիարք Նայրբ՝ որուն կ'ընկերանար Լուսաւորապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.:

✱ 29 Հոկտ. Դշ. — Այսօր, (յ. մ.), Թուրքիոյ Հանրապետութեան տարեդարձին առթիւ, ըստ հրաւերի քաղաքի Թրքական Ընդհ. Հիւպատոս Վսեմ. Պաշ Ժէլալ Թէֆֆիք Գորասաբանի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նայրբ հետն ունենալով առժամեայ զրեանապետ Նոգ. Տ. Սերովբէ վրդ., ներկայ գտնուեցաւ Թրքական Հիւպատոսարանին մէջ կատարուած ընդունելութեան, ուր ներկայ էին նաեւ Պաղեստինի և Սիւրիոյ Զինուորական Ուժերու Ընդհ. Հրամանատար Փէնէրալ Վիւսըն, Պաղեստինի Բարձր Գոմիսէի Օգնական, տեղւոյն Նոգ. Պետեր Պետեր, քաղաքային և զինուորական բարձր պաշտօնեաներ և երուսաղէմի աւագանին: